

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou

Bakalářská práce

Jana Lohnická

Počátky západoslovanských hradišť

The Beginnings of the West-Slavic strongholds

Praha 2010

vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citované literatury.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá počátky západoslovanských hradišť. Ve struktuře osídlení raného středověku měly tyto objekty význačné postavení. Jejich interpretace závisí na přesném časovém zařazení. Objasnění počátků hradišť komplikuje nesnadné datování archeologických artefaktů, zejména raně středověké keramiky. Přesné datování je nyní v některých případech možné na základě dendrochronologie. Díky této nové metodě víme, že budování opevnění začalo později, než jsme předpokládali. Na druhé straně však písemné prameny znají opevnění v 7. století. Přesto se na základě archeologických pramenů zdá, že hradiště nebyla zastoupena ve slovanském osídlení od počátku. Mezi příchodem Slovanů a budováním fortifikací tak není souvislost. Cílem práce je najít příčiny, které vedly k budování opevnění a určit funkce, které hradiště plnila. Poznání jejich vývoje v jednotlivých regionech povede k lepšímu porozumění tohoto fenoménu.

Klíčová slova: hradiště, raný středověk, Slované

Abstract

Bachelor thesis deals with the beginnings of the west-slavic strongholds. These objects had a significant position in settlement structure during the early middle ages. Interpretation requires an accurate dating. To describe the beginnings of hillforts is much more complicated because the archaeological artefacts, especially early medieval pottery as predominant find, are not easy to date. Direct dating is now available in some cases thanks to dendrochronology. According to this new method we know, that building of ramparts began later than we supposed. On the other side the documentary records know rampart in the seventh century. Though in the archaeological evidence it seems, that hillforts were not represented in the Slavic settlement since early. The context for such fortification must lie outside a supposed Slavic immigration. The aim of this work is to find out cause, which lead to building ramparts and determine functions, which hillforts fulfilled. Learning about their development in particular regions will lead to better understanding this phenomenon.

Keywords: Stronghold, Early Middle Ages, Slavs

Obsah

1	Úvod.....	5
1.1	cíle práce	5
1.2	vymezení oblasti	6
2	Terminologie.....	8
3	Stav pramenné základny	9
4	Přírodovědné metody datování hradišť.....	11
4.1	dendrochronologie	11
4.2	radiokarbonová metoda.....	12
5	Historické opory datování hradišť	13
6	Lingvistika	15
7	Osídlení exponovaných poloh v časně slovanském období.....	16
8	Vývoj nejstarších hradišť v Čechách	18
8.1	Pošembeří.....	19
8.1.1	Klučov, okr. Kolín, poloha Na Skále.....	20
8.1.2	Doubravčice, okr. Kolín, poloha Staré (Pusté) Zámky.....	21
8.1.3	Tismice, okr. Kolín, poloha Na hradišti.....	22
8.2	Kal, okr. Jičín, poloha Vala	22
8.3	Dolánky, okr. Louny, poloha Rubín	23
8.4	Diskusní lokality	23
9	Vývoj nejstarších hradišť na Moravě.....	26
10	Vývoj nejstarších hradišť v českém Slezsku	29
11	Vývoj nejstarších hradišť na Slovensku	31
12	Vývoj nejstarších hradišť mezi Labem a Odrou	33
13	Vývoj nejstarších hradišť v Polsku	35
14	Historická úloha nejstarších raně středověkých hradů	38
15	Závěr	41
16	Seznam použité literatury	43
17	Seznam příloh	51

1 Úvod

Poznání historické úlohy prvních západoslovanských hradišť je podmíněno především jejich časovým zařazením. Zatímco dříve byla oproti českým hradištím za starší pokládána ta v severněji položeném prostoru, na území dnešního Německa a Polska, dnes je tomu spíše naopak. Důvodem obratu je změna datovací metody. Vzniká tak potřeba znovu zhodnotit současný pohled na probírané téma a zasadit vytvářený obraz vývoje hradišť do nových souvislostí. Výsledky získané dendrochronologií v posledních letech v Německu a v Polsku naznačují nové možnosti historické interpretace počátků hradišť. Na našem území se možnost ověření datování přírodovědnými metodami v takové míře nenabízí a nadále prvořadě vycházíme ze závěrů archeologie. Přes obtížné chronologické řazení v rámci raně středověké keramiky přibývající výzkumy a nové rozbory starších památek korigují pohled na problematiku hradišť.

Rozpoznat příčiny, které vedly k počátku budování hradů, je obtížné. Příklon k jiným sídlením formám si zpravidla vysvětlujeme společenskými a ekonomickými přeměnami. Poznání důvodů, jež vedly k jejich výstavbě, má proto zásadní význam. Z pozdějších písemných pramenů pro ně vyplývá centrální role pro společnost. Avšak těmito mladšími hrady, o nichž jsou zmínky v pramenech již četnější, a které se od těch nejstarších liší i některými formálními vlastnostmi, se práce nezabývá. Výklad funkce nejstarších hradů spočívá na zasazení do známých historických souvislostí. To je možné na základě časového zařazení, poznání jejich vývoje a na položení do sídelně-geografické struktury osídlení v širším středoevropském kontextu.

1.1 cíle práce

V úvodních kapitolách pojednám terminologickou otázkou a stav pramenné základny včetně stručného přehledu bádání. Protože výsledky datování přírodovědnými metodami se mnohdy neshodují s chronologickým zařazením na základě archeologického rozboru památek, poukážu na datační možnosti dendrochronologie a radiokarbonové metody v samostatné kapitole. Časné počátky hradišť jsou archeology argumentovány jednak písemnou zprávou o Wogastisburgu, ale také všeslovanským původem slova hrad. Shrnu proto nejen historické opory datování hradišť, ale také se pokusím zhodnotit závěry převzaté z lingvistiky.

Primárním předpokladem řešení je srovnání vývoje nejstarších hradišť v jednotlivých oblastech. Hlavním akcentem bude otázka datování. Sledované území není jednotným celkem. V dílčích oblastech lze sledovat poněkud odlišný vývoj. Tuto část práce bude ovlivňovat rozdílný stav zkoumání a šance využití přírodovědné metody datování. V patrnosti musí být i neopevňené výšinné polohy s časně slovanskými nálezy a jejich nejednoznačně přijímaný vztah k pozdějším hradištím.

Největší důraz při pojednání o vývoji v jednotlivých oblastech kladu na Čechy. Podrobněji je možné se věnovat mikroregionu Pošembeří, neboť je dobře prozkoumaný a koncentrace nejstarších hradišť je tu největší. Předpokládám, že nejvíce přispěje k řešení historické úlohy nejstarších hradišť. Již méně podrobně se budu zabývat vývojem na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku. Pokusím se ale srovnat jejich časový vývoj s vývojem v Čechách a na zhodnotit příčiny budování hradišť i v těchto oblastech.

Z oblastí, kde nově zasáhla dendrochronologie do datování, se zaměřím na Tornovská a Feldberská hradiště, protože právě ta změnila pohled na datování hradišť. Z polských nálezů se budu věnovat nejvíce hradištím typu Szeligi, která jsou dosud řazena na přelom 6. a 7. století.

Na základě dosavadního chronologického zařazení německých a polských hradišť a nejnovějšího českého, moravského a slovenského bádání, kde dendrochronologie k jejich datování promluvit nemůže, se pokusím vyložit kontext vzniku západoslovanských hradišť.

1.2 vymezení oblasti

Západoslovanská hradiště vznikají v raném středověku ve východní části střední Evropy tam, kde se mohla slovanská společnost samostatně vyvíjet. Neznáme je ze Slovany osídleného území včleněného do Franské říše (Durnyska, povodí Mohanu a Regnitz a Dolního Rakouska – s výjimkou Gars-Thunau; Brather 2001, 119–121).

Pojem západní Slované vytvořili lingvisté. Slovanskou řeč rozdělili na západní, jižní a východní. Odtud se pojem dostal do archeologie. Při zvolení dalších kritérií však lze dojít i k jinému dělení, jak ukázal například S. Brather (2001, 2–3). Názory se vesměs shodují, že na počátku středověku nebyla západoslovanská výlučnost, která by se odlišovala od zbytku Evropy (Brather 2001, 4; Lecziejewicz 2002, 85). Zatímco písemnými prameny doložené sousedství s Franky dovolilo vymezení hranice na západě, pomezí oddělující východní Slovany bylo určeno zpětně.

Ve své práci budu tento termín používat pro území mezi Labem a Sálou na západě a Vislou a Bugem na východě, Baltským mořem na severu a Dunajem na jihu, jak ho chápe S. Brather (2001, 4). Přirozeně největší zájem o západní Slovany mají badatelé působící na území, které se zmíněného prostoru bezprostředně týká. Zájem o ně se tak soustřeďuje na bádání české, moravské a slezské, slovenské, polské a německé.

2 Terminologie

Odbornou terminologii pojednává v novějších pracích zejména *J. Bubeník (1999, 631–632; 2000, 391–394)* a *Z. Smrž (1991, 63)*. Hradiště mají různé formální vlastnosti a funkce, které se navíc mění v čase. Z této rozmanitosti vyplývá jejich poměrně široká definice. Za rozhodující ukazatele se v odborné literatuře nejčastěji považují, jak uvádí *J. Bubeník (1999, 631 s lit.)*, v různé míře nepřístupná poloha v terénu a zasídlené krajiny a doložené opevnění. Tomu nejlépe odpovídá definice *Z. Smrže (1991, 63)*, podle něhož je hradiště „*přírodní opevnění kombinované s umělým – archeologicky zjištěným, v podstatně stabilní fortifikace*“.

Nadřazeným pojmem k hradišti je dle *Z. Smrže (1991, 63)* výšinná lokalita, již značí přírodou chráněné místo s převýšením více než 20 m přinejmenším ze tří stran. Společně s hradišti sem spadají i horská sídliště a výšinná sídliště, kategorie vyznačující se ochranou přírodními podmínkami bez umělého opevnění, resp. s archeologicky nedoloženou nebo nedoložitelnou fortifikací. Na druhou stranu, z jižních Čech jsou známa nepochybná hradiště s převýšením menším než 20 m, např. Němětice, okr. Strakonice (*Hrubý – Lutovský 2000, 439*). Další v odborné literatuře se vyskytující pojem opevněné sídliště zahrnuje jak tzv. přirozená opevnění, tedy pouze přírodou chráněná místa, tak polohy s doloženou fortifikací (*Bubeník 1999, 631–632; 2000, 391*).

Poněkud odlišně pohlíží na kategorizaci hradišť *M. Lutovský (2009)*. Za podstatný předěl v jejich vývoji považuje vznik tzv. těžkého opevnění v podobě kombinované či složené hradby. Z toho vyplývá i jiné datování počátků hradišť jako takových. Opevnění předchozího období, tzv. lehké opevnění charakteru příkopů a palisády, nejstarší hradiště, vymezuje jako jednoduše opevněná sídla.

Na Slovensku termíny hradiště a opevněné sídliště víceméně splývají. Pouze, jak uvádí *D. Hulínek a M. Čajka (2004, 78)*, druhý jmenovaný pojem je všeobecnější a někdy přiléhavější. Hradiště definují podobně jako u nás ve smyslu sídliště v geograficky příhodné poloze s přírodním a umělým opevněním.

Na Moravě používají ve stejném smyslu pojmy hradiště i hradisko, třebaže ve starší literatuře byl posledně jmenovaný termín chápán v méně vyhraněném smyslu (*Čížmář 2004, 275*). Často se v literatuře objevuje pojem opevněné sídliště, zahrnující, jak uvádí *M. Čížmář (2004, 276)*, jednak hradiště, jednak objekty s lehčí fortifikací v podobě palisády či příkopu nebo ve formě kombinace těchto prvků.

3 Stav pramenné základny

V dosavadním stavu poznání se odráží neuspokojivý stav výzkumů. Lokality se mohou výrazně lišit mírou prozkoumanosti, způsobem, jakým byl získán datovací materiál i tím, odkud byl získán. Nesouměrnost se projevuje i v úrovni publikování památek. Pramenná základna je proto značně různorodá. Někdy bývají s hradišti pojednávána i výšinná sídliště, odkud jsou známy raně středověké nálezy, avšak kde není datováno opevnění (např. *Hrubý – Lutovský 2000*, 439–480). Řada poloh byla navíc osídlena v průběhu historického vývoje opakovaně, což mnohdy znesnadňuje bezpečnou interpretaci charakteru osídlení. Současné poznání hustoty a rozložení objektů jistě zčásti souvisí i se stavem výzkumu.

Pro datování hradiště je rozhodující výzkum opevnění. Řada lokalit je datována pouze na základě nálezů z opevněné plochy, případně z tělesa valu. Situaci navíc ztěžuje nejednoznačná chronologie nálezů starších fází raného středověku (*Bubeník 1994*, 54–55; *1998b*, 261–263; *Lutovský 2006a*, 21; *Sláma 2001*, 533, 535).

Pozůstatky hradeb v krajině přitahovaly pozornost od počátků archeologie. Zájem o hradiště má v Čechách tradici již od 19. století. Mezi pracemi první poloviny 20. století vyniká soupis hradišť od *J. L. Píče (1909)* a zhodnocení písemných pramenů *K. Vogtem (1938)*. Od doby žáků L. Niederla, především J. Eisnera, se začala řada badatelů zabývat tzv. slovanskou archeologií a obdobím raného středověku. V poválečné době byly prováděny velké systematické výzkumy pod vedením I. Borkovského, J. Kudrnáče, M. Šolleho, R. Turka nebo Z. Váni. Ze starších prací poskytují shrnutí *R. Turek (1963)*, který hradiště spojoval s kmenovými teritorii (srov. *Třeštík 1988*), *M. Šolle (1984)*, *J. Kudrnáč (1970)*, ale i *M. Štěpánek (1965)*. K nejvýznamnějším pracím patří studie *J. Slámy (1986, 1988)*, obsahující mimo jiné i soupis českých hradišť. Ten kartograficky zpracovala *K. Tomková (1999)*. Výsledky výzkumů od roku 1985 shrnul *M. Lutovský (2006a)*.

Na uchopení otázky počátků českých hradišť měl podstatný význam zájem J. Kudrnáče věnovaný hradištím v Pošembeří, především výzkumu Klučova, okr. Kolín (*Kudrnáč 1970*). V současné době k řešení dotyčného problému přispívají zejména výrazné práce *J. Bubeníka (1999, 1998a, 1998b, 1988)*, *M. Lutovského (2009, 2006a, 2006b)* a existuje řada dalších studií.

Na Moravě se mezi prvními raně středověkým hradištím věnoval *I. L. Červinka (1928)*. Práce týkající se jednotlivých období vznikaly až od druhé poloviny 20. století. Vycházely dílčí studie a monografie, určitou rekapitulaci obsahují práce *H. J. Brachmanna (1993)* a *Z. Měřínského (2002)*. Hradiště českého Slezska shrnul *P. Kouřil (1994)*.

Ze starších prací o slovenských opevněných polohách vynikají zejména studie *J. Eisnera (1947)*, předvelkomoravské období pojednal *J. Dekan (1971)*. Na výzkum Slovenské brány A. Habovštiaka navázal *P. Šalkovský (2002)*. O poznání hradiště v Pobedimi se zasloužila *D. Bialeková (1978)*. Oblastí Bratislavské brány se zabývala *T. Štefanovičová (2002)*, osídlením Nitry *P. Bednár (2001)*, určité shrnutí obsahuje studie zaměřená na oravská hradiště autorů *D. Hulínka a M. Čajky (2004)*. Řada lokalit a předstátní struktury byly pojednány ve sborníku *Ruttkay, A. – Ruttkay, M. - Šalkovský 2002*.

Polské i německé bádání má počátky tak jako jinde v Evropě v 19. století. K nárůstu výzkumů došlo po 2. světové válce. Významné jsou především starší studie *J. Hermanna (např. 1966)*, *H. Brachmanna (1978)*, *W. Łosińskiego (1972)*. V posledních desetiletích patří k důležitým pracím publikovaná dendrodata k hradištím (*Kara – Krapiec 2000; Hermann – Heussner 1991, Henning 1998a; Brather 1996*).

4 Přírodovědné metody datování hradišť

Využití přírodovědných metod k datování archeologických situací předpokládá zachování organických materiálů. V případě hradišť závisí na dochování dřevěných konstrukčních prvků v opevnění. Naposledy zhodnotil datační možnosti dendrochronologie a radiokarbonové metody *M. Dulinicz (2001, 27–45, 185)*. Zatímco radiokarbonová metoda je známá desítky let, více publikací výsledků dendrochronologie se objevuje od přelomu 80. a 90. let.

4.1 dendrochronologie

Dendrochronologie dnes patří k nejpřesnějším datovacím metodám. Základní principy metody shrnuli u nás například *J. Dvorská a L. Poláček (2000, 435–441)*. Nejlepším výsledkem, v případě dochování podkorního letokruhu (vytváří se v poslední vegetační sezóně před pokácením), může být i přesný rok stětí stromu. Vypovídací hodnotu vzorku naopak výrazně snižuje chybějící letokruhový profil a podkorní letokruh. Pokud má vzorek patrnou alespoň hranici bělového dřeva (nejmladších 5–25 letokruhů), lze chybějící letokruhy přibližně dopočítat a stanovit horní hranici pokácení stromu. Analýzu umožňuje vzorek čítající minimálně 40–50 letokruhů. Zároveň musí pocházet ze druhu dřeva, pro který je vytvořená dostatečně dlouhá standardní křivka. K měření je možné použít i spálené konstrukce v podobě uhlíků.

Získané datum však není možné automaticky přenést na archeologickou situaci. Stanovit časový odstup mezi pokácením stromu a jeho použitím není možné. Identifikovat jeho druhotné použití, pokud nenese stopy po dřívějším opracování, také nelze. Někdy se ani nedá spolehlivě určit, zda-li se dochované dřevo nedostalo do konstrukce až při jeho opravě.

Přírodní poměry na našem území dochování dřeva až na výjimky nedovolují. Na hradištích se u nás přišlo na datovatelné prvky jen v několika případech. K těmto vzácným situacím patří nálezy pilotů mostů z Mikulčic, pozůstatky hradby Pražského hradu (*Boháčová 2001, 273–278*), dřevěný trám ze základny valu staršího opevnění předhradí v Hradci u Stoda, datovaný po roce 870 (*Metlička 2008, 96*), část konstrukce dřevohlinité hradby z Horního náměstí v Přerově, datované na konec 10. a počátek 11. století (*Staňa 1998, 49–69*) a tři vzorky z dřevohlinitého opevnění žateckého předhradí (*Čech 2004, 59*; k tomu *Štefan 2004, 857–859*). K řešení obecných tendencí ve vývoji hradišť však osamocená data nepřispívají. Jejich výpověď je nesrovnatelně menší než možnost interpretovat větší soubor dat z jediné oblasti.

Četné nálezy dřev pochází z oblastí na sever od našich hranic. Dendrochronologie se tam stává standardním způsobem datování hradišť. Nově díky ní dochází k posunu datování mnoha polských a německých hradišť do mladší doby (např. *Henning – Heussner 1992; Henning 1998a*).

4.2 radiokarbonová metoda

Použití samotné radiokarbonové metody obecně není pro datování hradišť příliš vhodné. Výsledky jsou málo přesné pro potřeby raně středověké archeologie a je vhodné je ověřit další nezávislou datovací metodou. Pro přesnější interpretaci radiokarbonových dat se osvědčila dendrochronologie (příklady uvádí např. *Dulnicz 2001, 185*). Pro několik objektů disponujeme jak výsledky obou metod. Ne vždy se vzešlá datování shodují. Například z Bosau-Bischofswerder pochází série radiokarbonových dat datovaná do 2. poloviny 7. století a 1. poloviny 8. století a jeden vzorek z poloviny 9. století. Dendrochronologie podpořila datování do poloviny 9. století. Také na hradišti Scharstorf byly dendrochronologií ověřeny nejmladší hodnoty naměřené radiokarbonovou metodou. Nadto se ukazuje, že některá publikovaná radiokarbonová data jsou nekalibrovaná.

Obtíže, které přináší radiokarbonová metoda dobře dokumentuje datování hradiště v Szeligách v Mazovsku (*Dulnicz – Moszczyński 1998*). Je řazeno ke skupině nejstarších západoslovanských hradišť. Neexistují pro ně žádná dendrodata. Jsou datována radiokarbonovou metodou a archeologickými nálezy a zůstávají zařazena do 6. a 7. století.

5 Historické opory datování hradišť

Ze studovaného období pochází velmi málo zpráv, které by mohly informovat o počátcích hradišť. Podrobnější analýzu pramenů o hradištích do 12. století u nás prvně vypracoval *K. Vogt (1938)*. Jeho pojednání doplnily dílčí práce zabývající se zmínkami v legendách a Kosmově kronice (*Turek 1961, 554–561*) a studie k latinské terminologii (nejdůležitější z nich shrnula *Bláhová 1978, 249–250, pozn. 1–3*; viz také *Sláma 1986, 10–12*). Naposledy písemné prameny od 7. do počátku 12. století k českým hradištím uvedl *J. Sláma (1986, 9–60)*.

První a na dlouhou dobu jedinou zprávou o nich je zmínka o Wogastisburgu ve Fredegarově kronice k roku 631, kdy se kdy se franský král Dagobert I. vypravil proti Sámově říši (k průběhu tažení např. *Lutovský – Profantová 1995, 62–64*). Ta bývá důvodem hledání časného počátku budování hradišť. Pro celé 7. a část 8. století je to jediná zpráva o opevnění u západních Slovanů. O místě, kde stál ani o jeho podobě se Fredegar nezmiňuje, pouze ho označuje za castrum.

Pokusů o lokalizaci byla učiněna celá řada (na nejdůležitější práce odkazuje *Dulnicz 2001, 182, pozn. 15*). U nás byly v souvislosti s Wogastisburgem uvažovány Dolánky, okr. Louny, vrch Rubín (např. *Lutovský – Profantová 1995, 75–83*), výsledky novějšího bádání vedou spíše k pochybám (např. *Bubeník 2006, 35*). Jeho poloha zůstává nevyřešena.

Příliš strohá zmínka a osamocenost zprávy jsou hlavní příčinou pochybností, zda-li je možné Wogastisburg vůbec ztotožnit s hradištěm. Vedou se úvahy o tom, že v místě bitvy hradiště nebylo a jednalo se jen o improvizovaný rychle vybudovaný tábor (*Labuda 1949, 130n.*; *Lutovský 2009, 6*). Jméno a označení výrazem castrum, jak uvádí *J. Sláma (1986, 12)*, zase svědčí spíše o existenci skutečného hradu.

Hradem západních Slovanů pravděpodobně bylo civitas Dragaviti, sídlo vládce, které dobyl roku 789 Karel Veliký. Někdy bývá ztotožňováno s hradištěm Dymín nad řekou Peňou, ale doklady pro to nejsou, či s Brandenburgem, čemuž ale neodpovídá datování (*Dulnicz 2001, 183*).

Početnější zmínky o hradech se v pramenech objevují až od 9. století. Začínají zprávou o Canburgu k roku 805 (*Sláma 2001, 536–538; 1986, 43, 57; Šolle 1998*). Je to první v pramenech zmiňovaný hrad, který prokazatelně ležel na našem území. O franské výpravě do Čech, zřejmě s cílem uvést je do závislosti, se zmiňuje několik pramenů, avšak jen moissacká kronika zmiňuje Canburg. Podle zprávy byly do Čech vyslány tři proudy vojska, které se

spojily v Poohří a postoupily k místu jménem Canburg a oblehli ho. Nedobyli ho, ale při výpravě zabili jakéhosi slovanského vůdce Lecha.

Canburg bývá opětovně situován na Hradsko u Mšena (1998; *Juřina 2001*). Nadto, že existence Hradska na počátku 9. století není bezpečně prokázána (*Bubeník 1999*, 63), se objevují i jiné výklady (*Sláma 2001*, 536–538; 2003, 388–392), které ukazují, že lokalizace jednoznačně vyřešena nebyla. Nejnověji *J. Sláma (2003, 391–392)* uvažuje o lokalitě Praha-Šárka.

V roce 806 měli Frankové zničit jakési civitas na území Srbů. Zmínek o dobývaných obranných místech je pro 9. století v pramenech více (*Dulinicz 2001*, 183). Na jejich základě můžeme potvrdit obranná místa v sousedství Franků, ale nic bližšího kromě jejich existence nevíme.

Na českém území je dalším vzpomínaným opevněním Wisztrachův hrad (*Sláma 1986*, 57–58; 2001, 538, 2006, 33–44), a to až po polovině 9. století. Uvádějí ho fuldské anály k roku 857. Tehdy byla vyslána franská výprava přímo k ovládnutí civitas, kde v té době tyransky vládl Wisztrachův syn Slavitah. Ze zprávy vyplývá, že hrad byl dědičným majetkem rodu. *J. Sláma (2006, 33–44)* ho hypoteticky lokalizoval na hradiště u Zabrušan, okr. Teplice.

Českého území se týká ve stejném prameni k roku 872 zmínka o jakýchsi civitates, na nichž hledali útočiště čeští bojovníci poražení mohučským arcibiskupem Luitbertem (*Sláma 2006*, 33). Další zprávy o českých hradech se týkají první poloviny 10. století a pojí se již k budování přemyslovského státu.

6 Lingvistika

Jako jeden ze zásadních argumentů pro časnou existenci hradišť u Slovanů se v literatuře uvádí patřičnost termínu vyjadřujícího hrad do všeslovanské slovní zásoby: „Vzhledem k tomu, že termíny označující hrad v jednotlivých slovanských jazycích mají společný původ (a příslušný výraz existoval tudíž i v praslovanštině) lze podle názoru filologů předpokládat znalost stavby hradišť u Slovanů již v dobách, než započala jejich mohutná expanze“ (Sláma 1986, 12).

V praslovanské podobě se jedná o výraz *gord* (Kopečný 1981, 118). Lingvisté vysvětlující etnickou strukturu Evropy většinou pracují s modelem původní jazykové jednoty příbuzných jazyků (tzv. prajazyka) a jeho postupné diferenciaci (Kuna 2007, 126). Praslovanština patří do rodiny indoevropských jazyků a je slovanským prajazykem. Z ní se vyvinuly ostatní slovanské jazyky. Ve staroslověnských textech už figuruje termín *grad*. Je tak v Proložní ludmilské legendě a václavských legendách označovaný Tetín, Budeč, Boleslav, Praha (Sláma 1986, 10).

Všeslovanský původ slova dokládá skutečnost, že se výraz v různých variantách objevuje ve všech slovanských jazycích. Například v polštině má podobu *gród*, *grodu*, v polabštině *gord*, v hornolužickosrbštině *hród*, v dolnolužickosrbštině *grad*, v ruštině *górod*, *góroda* (Kopečný 1981, 118). Význam slova hrad je spojován s ohrazením (Machek 1997, 182).

Slovy všeslovanského původu se zabýval již L. Niederle. Dokazoval takto přítomnost některých rostlinných druhů ve slovanské pravlasti. Pozdější bádání M. Vasmera však ukázalo, že podobnou metodou lze dojít i k vysoce nepravděpodobnému závěru, že v pravlasti chovali velbloudy a slony (Klanica 1986, 44–45). Názorným příkladem může být i slovo *pluh*. To se též objevuje v základní všeslovanské zásobě (Kopečný 1981, 271).

Výsledky lingvistiky na poli utváření Slovanů kriticky refletovala H. Popowska-Taborska (1991, 145, 146). Konstatuje, že prostřednictvím jazykovědy není zatím možné hlouběji popsat etnogenezi Slovanů. Nemůže poskytnout opory ani pro lokalizaci pravlasti Slovanů, ani pro počátek jejich expanze. Naopak některé své poznatky opírá o výsledky historických věd. Vycházet z lingvistických závěrů tak nemusí být vždy žádoucí (např. Fusek – Zábajník 2003, 321). Ukazuje se, že usuzovat na časný výskyt hradišť na základě lingvistiky nemůžeme.

7 Osídlení exponovaných poloh v časně slovanském období

Z archeologického náhledu na počátky hradišť jsou významné časně slovanské nálezy v exponovaných polohách (*Bubeník 1988*). Většina z těchto lokalit patří do 2. Zemanova horizontu (*Zeman 1976*, 210–212 s lit.). Jedná se o nálezy keramiky pražského typu ve strategických polohách, v místech bývalých pravěkých či budoucích raně středověkých hradišť. Dokládají přítomnost osídlení bez nově vybudovaného opevnění.

J. Bubeník (1988) jim přisuzuje výlučné postavení, připouští nerozpoznatelnost soudobé fortifikace a pomýšlí o nich jako o předstupni pozdějších hradišť. Část odborné veřejnosti výjimečný charakter těchto poloh nepřijímá a považuje je za otevřené osady v areálech bývalých hradišť rovnocenné rovinným sídlištím (k tomu *Bubeník 2000*, 391–392). Na obtížnou prokazatelnost záměrného výběru pojednávaných poloh a jejich strategického významu je nejnověji upozorňováno v souvislosti se sídelním areálem v Roztokách u Prahy (*Kuna – Profantová 2005*, 90, 94).

Podobně *M. Lutovský (2006a, 22; 2009)* počítá s jednoduše opevněnými místy, nikoliv s hradišti, již od počátku slovanského osídlení. Taková opevnění by neměla skutečnou hradbu, využívala pravěkých fortifikací a byla opevněna maximálně palisádou spočívající na valovém tělese. Předpokládá, že se opevnění exponovaných poloh v tomto *Bubeníkově (1988)* pojetí nedochovalo. S existencí jednoduše opevněných sídel spojuje písemnou zmínku o Wogastisburgu a výklad všeslovanského původu slova hrad.

Četnost osídlení těchto poloh mezi ostatními kategoriemi nalezišť (obr. 1) je poměrně vysoká a jejich výběr tudíž nemusel být náhodný (srov. však *Kuna – Profantová 2005*, 94). O významu těchto lokalit snad svědčí i to, že nechybí v žádném větším sídelním seskupení. Naopak mohutností osídlení se exponované polohy nijak neodlišují (srov. katalog *Kuna – Profantová 2005*, 75–84). A to ani přesto, že ze všech časně slovanských lokalit jen v 8 až 9 případech byly na sídlištích zjištěny více než tři domy (*Kuna – Profantová 2005*, 73).

Kvůli více jak tisíciletému vývoji krajiny je dnes obtížné posoudit čím byl ovlivněn výběr polohy. Vzhledem ke skutečnosti, že většina lokalit byla osídlena už v pravěku (někdy i opakovaně) a nesla pozůstatky někdejšího opevnění, které mohlo být v časně slovanském období ještě viditelné, mohlo být i toto při volbě místa podstatné. Nebyla rozhodující nadmořská výška, jak ukázal *J. Bubeník (1988, 189)*. Určující podle něj bylo převýšení k okolnímu terénu, morfologická podoba a poloha v krajině a zasídleném území. Jak již znázornil *J. Zeman (1976, 167–172, mapy 3–5)* a na exponované polohy vztáhl *J. Bubeník (1988, 193)*, byť jsou studované polohy na okraji zemědělsky příhodných oblastí, nezasahují

do krajně nevyhovujících poloh. *J. Bubeník* (1988, 189) vytyčil výskyt strategických poloh na okraji nebo uvnitř drobnějšího seskupení osídlení (obr. 2).

Poprvé veškerá do té doby známá časně slovanská naleziště shromáždil *J. Zeman* (1976, 117–166). Uvedl 90 lokalit na 76 katastrech. Mezi nimi vyjmenoval i některé ze 14 exponovaných poloh, o nichž detailněji pojednal *J. Bubeník* (1988, 185–188). Jejich přehled a charakteristiku, jak ji *J. Bubeník* vypracoval, zobrazuje obr. 3. Typické jsou polohy dobře chráněné přírodou (ostrožny, vyvýšené terénní bloky apod.). Nápadné je převýšení nad okolním terénem (i v případě Libice, okr. Nymburk a Postoloprť, okr. Louny). Naopak určující není absolutní nadmořská výška. Jak již bylo uvedeno, opakuje se pravěké i pozdější raně středověké osídlení a opevnění. Podle *J. Bubeníka* tak splňují všechny charakteristiky opevněných sídlišť.

Zemanův soupis nově doplnili *N. Profantová*, *M. Kuna*, *L. Haišmanová* (*Kuna – Profantová 2005*, 75–84). Zjistili 156 až 158 lokalit na 135 až 136 katastrech, z nichž vyčlenili 16 až 18 lokalit v *Bubeníkově* (1988) pojetí. Nově k nim přiřadili Bechyni, okr. Tábor, Kličín, okr. Louny, Hradec u Kadaně, okr. Chomutov, Žatec, okr. Louny a Přistoupim, okr. Kolín (*Kuna – Profantová 2005*, 73, 93, v soupisu 75–84, č. 1, 35, 106, 147, 148). Ze Žatce však pochází pouhé dva jednotlivé zlomky, z Přistoupimi nález bez známé bližší polohy, který již uváděl *J. Zeman* v původním soupisu a v Hradci u Kadaně byly nalezeny nepočetné zlomky keramiky při povrchovém sběru. Naopak z *Bubeníkova* (1988, 185–188) soupisu vyloučili Chloumek, okr. Mladá Boleslav, neboť se po publikaci ukázalo, že jednoznačné nálezy keramiky pražského typu zde nejsou (*Kuna – Profantová 2005*, 74; k Chloumku *Čech – Lutovský 1992*, str. 31, tab. X).

Známé jsou též lokality podobného charakteru – bez soudobé fortifikace, ale se stopami osídlení – ze starohradištního období. Patří mezi ně Dolánky, okr. Louny (*Bubeník 1995*, 149). Další dřívejších pravěkých fortifikací bez nově budovaného opevnění bylo využito na Domažlicku. Pro 8. století je doloženo osídlení lokalit ve Svržně na Černém vrchu (*Bašta – Bašťová 1988*, 18; *Bašťová – Bašta 1990*, 10–13) a na Chlumu u Darmyšle (*Bašta – Bašťová 1988*, 12; *Bašťová – Bašta 1990*, 13–16). *J. a D. Baštovi* předpokládají jako jednu z funkcí výšinných sídlišť ochranu surovinových zdrojů (*Bašta – Bašťová 1988*, 24, 26; *Bašťová – Bašta 1990*, 17). Ve Svržně se nachází ložiska mědi, na Darmyšli kasiteritu. Stejně jako v případě časně slovanského osídlení v exponovaných polohách, také tyto polohy jsou *J. Bubeníkem* (1998a, 132) považovány za tzv. přirozená opevnění a předstupeň hradišť a i v tomto případě uvažuje o možnosti nedochování opevnění.

8 Vývoj nejstarších hradišť v Čechách

Nejstarší česká hradiště jsou srovnatelná se starší fází klučovského horizontu (k jeho náplni naposledy *Bubeník 1998b*). Potenciálních lokalit jmenuje J. Bubeník několik desítek (*Bubeník 1999*, 632–633). Liší se však mírou prozkoumanosti, publikování i zachováním. Podle toho je citovaný autor třídí na ty, jimiž se z důvodu nedostatku informací o nich zatím nelze zabývat, na lokality diskusní a nepochybné. K nesporným lokalitám, prozkoumaným a publikovaným, patří Dolánky, obec Podbořany, okr. Louny, poloha vrch Rubín; Doubravčice, okr. Kolín, poloha Staré (Pusté) Zámky; Kal, okr. Jičín, poloha Vala; Klučov, okr. Kolín, poloha Na Skále; Tismice, okr. Kolín, poloha Na hradišti.

Jejich malý počet někdy vyvolává pochybnosti (*Lutovský 2009*, 6; *2006a*, 22; *2006b*, 76–77), podle nichž nešlo o vůdčí společenský jev a u většiny lze i zpochybnit existenci skutečné hradby. Tou však M. Lutovský chápe tzv. těžké opevnění. Důvodem odlišného datování počátků hradišť je v tom případě rozdílné chápání termínu hradiště. Jde především o podobu (mohutnost) fortifikace. V 8. století šlo o znatelně jednodušší formu, navíc někdy využívající pozůstatky pravěkého opevnění. Podle jednoho výkladu se jedná o první hradiště, zatímco podle jiných kritérií takové objekty hradišti v pravém smyslu slova nejsou. První skutečná hradiště lze pak zařadit až do 9. století, poněvadž ta jsou v této odlišné terminologii rozlehlá a mohutně opevněná (*Lutovský 2009*). Převažuje však názor klonící se spíše k prvně uváděné koncepci, podle níž se v případě výše zmíněných objektů skutečně jedná o první česká hradiště a z probádaných lokalit lze usuzovat na obecné trendy v rozvoji nejstarších hradišť (*Bubeník 1999*, 643–644). Nakonec i M. Lutovský (2009; *Beranová – Lutovský 2009*, 65nn.) pojem nejstarší hradiště pro tyto objekty používá, byť zdůrazňuje jejich větší rozvoj až po polovině 9. století.

Malý počet těchto nejstarších lokalit může být vysvětlen stavem výzkumu. Případně se na řadě lokalit opevnění nedochovalo. Poučný je případ objevení klučovského hradiště (*Kudrnáč 1970*, 10). Terénní výzkum byl podnícen nálezy keramiky starobylého rázu. Výkopové práce začaly jako výzkum sídliště, pouze poloha na mírném návrší naznačovala zvláštní význam. Relikty opevnění byly zjištěny až během výzkumu.

Ukazuje se, že hmotná kultura nejstarších českých hradišť se mírně liší od památek vesnických sídlišť. Patrné je to v Praze–Šárce, na Rubíně, odkud pochází kolekce předmětů avarského původu. Tím jsou tyto objekty blízké předvelkomoravským opevněným sídlištím na Moravě, byť tam jsou nálezy spojované s elitou zastoupeny výrazněji.

Podle *J. Bubeníka* (1999, 644) jsou počátky nejstarších hradišť na pomezí jeho 1. a 2. třídy, v doznívání v ruce robené keramiky a v nástupu obtáčené keramiky (kterou ovšem spojuje s novou vlnou osídlenců; *Bubeník* 2001, 267). V pojetí *J. Zemana* (1976, 210) to odpovídá konci jeho 2. nebo počátku 3. horizontu, který již spadá do starohradištního období. Zatím díky problémům s absolutní chronologií jsou u většiny autorů počátky českých hradišť nejčastěji kladeny povšechně do 8. století (např. *Sláma* 1992; *Tomková* 2001, 549). *J. Bubeník* (1999, 644) uvažuje o počátcích již na konci 7. století.

8.1 Pošembeří

Tři z pěti níže zmíněných nejstarších hradišť leží v Pošembeří na Českobrodsku. Region je dobře archeologicky prozkoumaný díky úsilí *J. Kudrnáče*. Vývoj osídlení v regionu především na základě Kudrnáčových výzkumů přehledně shrnul *J. Bubeník* (2001, 264–269, zvl. 265, 267).

Pro starohradištní období tu jsou uváděna čtyři hradiště. Ke třem doloženým lokalitám lze snad přiřadit i Přistoupim, odkud byly povrchovými sběry získány nálezy starší i mladší fáze klučovského horizontu. Magnetometrickým průzkumem byla zjištěna přítomnost opevnění, datováno však nebylo (*Bubeník* 1999, 634; 2001, 265).

Z Pošembeří známe přibližné rozložení osídlení pro starohradištní období. Nejvýraznější sídelní seskupení Pošembeří se rýsuje nad Chotýšským potokem a Bylankou (obr. 4). Je do něj zahrnuto i naleziště Bylany-Okrouhlík, které snad mohlo být ve zmíněné době výšinným sídlištěm, neboť stopy soudobého opevnění zde zjištěny nebyly. Není však vyloučena možnost, že se v případě celého seskupení jedná o širší zázemí Přistoupimi (*Bubeník* 2001, 265). Kromě předpolí Klučova nebylo žádné další sídliště ve větším rozsahu zkoumáno. Pro starohradištní období však lze určit základní strukturu osídlení. Tu tvořily sídelní jednotky v podobě hradiště (případě výšinné sídliště) se zázemím, pro jehož výběr byly určující přírodní poměry krajiny (*Bubeník* 2001, 267). Sídliště v okolí mají všechna výše pojednávána nejstarší hradiště, pouze v okolí Přistoupimi do okruhu jednoho kilometru sídliště zjištěna nebyla, ale u něj již byla naznačena možnost vzdálenějšího zázemí.

Základem výše zmíněných základních struktur snad bylo seskupení časně slovanského osídlení. K jejich rozvoji mělo dojít s populačním růstem a příchodem nové skupiny osídlenců, což se mělo odrazit v nástupu obtáčené keramiky a souviset s počátky hradišť. (*Bubeník* 2001, 238, 267; *Sláma* 2002, 101). Proti tomu *M. Lutovský* (2006b, 73–76, 79–80; 2009, 8) zpochybnil příchod nových početnějších skupin obyvatel v časně slovanském období

i souvislost mezi nimi a stavbou hradišť. Za jedinou změnu pokládá nástup obtáčené keramiky, umění stavby opevněných sídel Slované již znali.

8.1.1 Klučov, okr. Kolín, poloha Na Skále

K nejprozkoumanějším patří Klučov, okr. Kolín, poloha Na Skále či Na Háji. Výzkumy tu vedl od konce 40. do začátku 60. let J. Kudrnáč (souhrnně *Kudrnáč 1970*). Hradiště leží na návrší nad pravým břehem Šembery s převýšením až 45 metrů. Postupně však na druhé straně přechází v rovinu. Pozůstatky hradeb (příkopu a valu) se dochovaly pouze na západní straně návrší. V ostatních partiích už nejsou v terénu znatelné a přišlo se na ně až v průběhu výzkumu. Fortifikace v první fázi napodobila linii hradiště únětické kultury. Klučov byl v nejstarší fázi jednodílný objekt o rozloze zhruba 1,6 ha s obytnými objekty téměř po celé ploše (s výjimkou segmentu v západní části) a s otevřeným sídlištěm na předpolí.

Klučovské hradiště významně ovlivnilo pohled na podobu a význam nejstarších hradišť. Dílem proto, že je u nás prvním bezpečně rozpoznávaným starohradištním opevněním. Na základě rozsáhlého výzkumu J. Kudrnáč vypracoval tzv. klučovský horizont a jeho dvě fáze. Horizont se shodoval s datováním hradiště, jeho náplň ani chronologické vymezení nebyly přesně definovány, zahrnoval keramiku starší a začátku střední doby hradištní. Nejstarší česká hradiště řadíme ke starší fázi tohoto horizontu. O upřesnění jeho náplně se pokusil J. Bubeník (1998b, 230–263). Zrevidoval nálezy první fáze klučovského opevnění, nejlépe zachyceného v sondě 15. Tvořil ho příkop, dřevohlinitá hradba a předsunuté palisádové opevnění (srov. *Tomková 2001*, 551, která naznačila možný komplikovanější vývoj). Z destrukce opevnění pocházela starohradištní keramika - zlomky z obtáčených nádob esovitě profilace, s jednoduše tvarovanými okraji, bohatou výzdobou hřebenovými vlnicemi, vodorovnými rýhami, vpichy, kasetovým motivem (*Bubeník 1998b*, obr. 1–6).

Soubor keramiky z polozemnice podél vnitřní strany opevnění v téže sondě byl rozčleněn na 3 mikrotřídy (k nim *Bubeník 1999*, 640n.). K náplni první z nich patří technologicky vyspělá tenkostěnná keramika (obr. 5:1, 3–4, 14), odlišná od ostatní, zdobená nicméně stejnými motivy jako jiná klučovská keramika. O té *J. Bubeník (1999, 641)* soudí, že jde o import. Uznává (*Bubeník 1998b*, 264) však i možnost, že se jedná o keramiku náležící do okruhu technologicky vyspělého obtáčeného zdobeného zboží časně slovanského období, jehož počátky sahají mezi 2. polovinu 6. století až 2. polovinu 7. století. Ke druhé mikrotřídě (obr. 5: 2, 5, 8–9) patří tenkostěnná obtáčená a zdobená keramika s analogiemi na

Doubravčicích, od níž se třetí skupina liší jen silou střepe, která v tomto případě přesahuje 7 mm. Nadto se ještě objevuje v ruce tvořená zdobená keramika. Obě posledně jmenované mikrotřídy náleží starohradištnímu období a patří do 2. a 3. Zemanova horizontu (*Zeman 1976*, 210–212 s lit). Objevují se tu pražnice, hrncovité a mísovité tvary s esovitou profilací a jednoduše tvarovanými okraji, naznačením odsazení dna a nožky a bohatá výzdoba v podobě hřebenové vlnice, rýh, vpichů, kazetového motivu, proplétajících se půlobloučků a výzdoby vnitřních okrajů nádob.

Nejprve J. Kudrnáč Klučov datoval přibližně od poloviny 8. do poloviny 9. století (*Kudrnáč 1970*, 97nn, zvl. 111). Při datování se opíral především o nálezy keramiky a o srovnání se situací na Staré Kouřimi. Podnětem k revizi datování byla odborná práce *H. Brachmanna (1978, 104–105)* ve které jsou uvažovány počátky hradiště v 7. století. J. Kudrnáč poté posunul datování Klučova a Doubravčic na konec 7. století, opatrněji připustil zařazení do jeho průběhu (naposledy *Kudrnáč 2002*). Má za to, že se jedná o vyspělou keramiku časně slovanského období. Nové Kudrnáčovo datování Klučova není povšechně uznáváno (např. *Beranová – Lutovský 2009, 60*)

8.1.2 Doubravčice, okr. Kolín, poloha Staré (Pusté) Zámky

Doubravčice patří k nejstarším hradištím. Podle *N. Profantové (1998, 362–363)* je toto hradiště starší než Klučov, podle *J. Bubeníka (1999, 636–638, zvl. 638)* je vznik obou současný. Je zde velké množství keramiky podobné 2. klučovské mikrotřídě a objevují se zde i zlomky blízké 1. mikrotřídě, které, jak uvádí *J. Bubeník (1998b, 264)*, mají svůj protějšek pak už jen na sídlišti Staré Badry u Opolánek, a které považuje za import (*Bubeník 1999, 641*), kdežto *J. Kudrnáč (2002)* o ně (mimo jiné) opírá počátky Klučova v 7. století. Také *N. Profantová (1998, 362)* je na Doubravčicích řadí do poslední třetiny 7. století. Odpovídají podle ní tzv. šedé keramice náležející Rüssenské fázi Lipské skupiny a spolu s keramikou nažloutlé barvy a esovité profilace patří k nejstarší obtáčené keramice na hradišti.

Z nekeramického materiálu vynikají bronzové artefakty. Nezdobený zlomek spony? náleží snad ještě k časně slovanskému osídlení polohy, další nálezy spadají do pozdní doby avarské (*Profantová 1998, 362*).

Hradiště v Doubravčicích leží asi 60 metrů nad tokem Šembery. Není shody, kolik mělo opevnění fází. Podle *J. Kudrnáče (1970, 173, 176)* jednu, podle *N. Profantové (1998, 308, 360)* jednu pravěkou a dvě hradištní, podle *J. Bubeníka (1999, 636–637)* a *K. Tomkové (2001, 550)* dvě pravěké a jednu starohradištní.

Přímá souvislost časně slovanského osídlení v exponovaných polohách s pozdějšími hradišti nebyla průkazněji doložena. Doubravčice jsou zatím jedinou lokalitou, kde byla objevena situace, která tomu nasvědčuje. Z povrchového objektu na vrcholu ostrožny pochází nezdobené a jednoduše zdobené v ruce tvořené zlomky časně slovanské keramiky i zboží obtáčené silnostěnné s výzdobou podobnou časně slovanským výzdobným motivům (*Profantová 1998*, 321n., 360). Situace je zatím ojedinělým dokladem kontaktu v ruce robené a obtáčené keramiky a tím i kontinuity osídlení časně slovanského a starohradištního období. Důkazem by na Doubravčicích mohl být i objekt 1 v sondě XV na předpolí hradiště, který snad reprezentuje fázi ještě před stavbou ohrazení (*Profantová 1998*, 360).

Ráz osídlení je jiný než na Klučově. Hospodářské objekty (obilnice a jámy) se soustřeďují do jihozápadní části. Chybí tu polozemnice s kamennou pecí v rohu. Jako obydlí jsou interpretovatelné jámy s otopnými zařízeními. Obytnými objekty mohly být i nadzemní stavby. Hradiště mohlo mít výraznější obranný charakter, strážit cestu údolím Šembery i mít souvislost s prospekci surovinových zdrojů (*Profantová 1998*, 362).

8.1.3 Tismice, okr. Kolín, poloha Na hradišti

Ve stejné době jako Klučov vzniklo hradiště v Tismicích (*Kudrnáč 1977; 2002*, 483–486; *Tomková 1998*, *Bubeník 1999*, 641–643, *Sláma 1986*, 92). Hradiště je datováno do obou fází klučovského horizontu (*Bubeník 1999*, 642n.; *Tomková 1998*, 297). Leží na návrší nad potokem Bušincem. S hradištěm současné jsou dvě nebo tři sídliště pod ním. Dosud byla prozkoumána jen jeho část, takže zatím není možné stanovit jeho celkovou rozlohu a vývoj a jistá není ani podoba opevnění. Uvažovaná je rozloha 6 ha, ale také 25 ha a opevnění v podobě nasypného valu či dřevohlinité hradby. Není znám charakter zástavby, zdá se ale, že osídlení bylo nerovnoměrně rozmístěné po celé ploše (*Bubeník 1999*, 642). Neshodují se ani názory na funkci hradiště. Mohlo být opevněnou vesnicí, přičemž železná struska a tyglík by dokládaly specializovanou výrobu (*Tomková 1998*, 301). Jindy je, v případě větší rozlohy a dřevohlinité hradby, uvažována refugiální funkce (*Sláma 2002*, 101).

8.2 Kal, okr. Jičín, poloha Vala

Kal (*Sláma 1986*, 74; *Kalferst – Profantová 1999*, *Bubeník 1999*, 638–639) se nachází na vrcholu kopce Vala ve výšce 489 m.n.m. Podle současných výsledků výzkumu to bylo jednodílné hradiště o velikosti 6 ha, osídlené v pravěku několikrát. V raném středověku využili ke stavbě hradiště opevnění z doby slezskoplatěnické kultury. Vzniklo hlinito-

kamenité opevnění s rošty a čelní kamennou plentou. Datování se opírá o kovové artefakty avarského původu. Část keramického materiálu je blízká starší fázi klučovského horizontu. Vznik hradiště je zatím datován do první třetiny 8. století (*Kalferst – Profantová 1999*, 310–311). Mladší nálezy z raného středověku by však mohly svědčit o více fázích hradiště (*Bubeník 1999*, 639). Pokud zůstává datování do starohradištního období, jedná se o nejstarší využití roštové konstrukce a kamenné plenty v Čechách. Datování vzbuzuje pochybnosti (*Tomková 2001*, 550; *Lutovský 2009*, 6), jež může vyřešit jedině další výzkum.

8.3 Dolánky, okr. Louny, poloha Rubín

Hradiště na vrchu Rubín leží ve výšce 352 m. n. m. Plocha hradiště je dnes z části odtěžena. Výsledky prvního výzkumu na lokalitě, vedeného H. Priedelem, zůstaly nepublikovány. V 70. letech podnikl V. Kruta revizní výzkum opevnění. Podle původní interpretace *J. Bubeníka* (1995, 133, 148) byly zachyceny pozůstatky středohradištního opevnění, přičemž starohradištní osídlení využilo pozůstatků pravěké fortifikace. Později (*Bubeník 1999*, 636) tutéž situaci vyložil spíše jako narušené pozůstatky lehkého opevnění, využívající pravěké opevnění od starší doby hradištní, resp. starší fáze klučovského horizontu. Jiným výzkumem bylo zjištěno osídlení předpolí, taktéž datované do starohradištního období (*Bubeník 1997*).

Pochází odtud početné nálezy avarských bronzů, převažuje však jejich datování do druhé poloviny 8. století, dále ostruhy s háčky a nákončí západního původu (*Profantová – Stolz 2006*, 175). Nálezy potvrzují zásadní význam hradiště v 8. století, nepřináší však poznatky k osídlení 7. století, do kterého lze řadit jen dvě kování západního původu a méně jistě i jedno nákončí avarského původu (*Profantová – Stolz 2006*, 177).

8.4 Diskusní lokality

Existuje řada diskusních lokalit, které je obtížné jednoznačně zařadit k nejstarším hradištím (*Bubeník 1999*, 633–635). Některá starobylá hradiště zasazená do sídelně-geografických souvislostí pojednal *J. Sláma* (1992). O řadě lokalit máme nedostatečné znalosti, pochází z nich hradištní nálezy, ale jejich opevnění nebylo datováno.

Mezi nejstarší hradiště na území západních Čech patří Bezemín (*Kudrnáč 1951*), Krtín - Hradišťanský vrch (*Bašta – Bašťová 1990*, 16–17) a starší fáze Štítar (*Bašta – Bašťová 1990*, 17–30). Výzkum hradiště v Bezemíně (okr. Tachov) a asi 170 m od něj vzdáleného mohylníku vedl *J. Kudrnáč* (1951). Z malého hradiště (3,5 ha) prozkoumal jeho jihovýchodní

val. Odhalil dřevohlinitou hradbu s čelní kamennou plentou. Zatím není možné určit, zda vzniklo v 8. nebo 9. století (*Beranová – Lutovský 2009*, 71).

Na Krtíně se rozkládalo jednoduché hradiště na okraji osídleného území. Asi 200 m od něj se nachází dosud nezkoumaný mohylník. Lokalitu považovala už J. Justová za slovanské hradiště srovnatelné typem polohy, malými rozměry a blízkostí mohylníku s bezemínským hradištěm, datovaným do konce starší a počátku střední doby hradištní (*Justová 1979*, 192–193). První výzkum tu ale učinili až roku 1987 J. a D. Baštovi. Potvrdili závěry J. Justové a doložili, že i keramický materiál odkazuje na hradiště v Bezemíně (*Baštová – Bašta 1990*, 16–17). Ve výzdobě byl zastoupen motiv kazetování, který Krtín spojuje se starší fází Štítarského hradiště. J. a D. Baštovi se proto kloní k názoru, že ke kolonizaci západních Čech mohlo dojít v závěru 7. století a ke stavbě prvních hradišť někdy v 8. století (*Baštová – Bašta 1990*, 45–46).

V době zániku osídlení výšinných poloh ve Svržně a Darmyšli vzniklo nedaleko hradiště Štítary (Tasnovice), okr. Domažlice (*Baštová – Bašta 1990*, 17–30). V nejstarší vrstvě byla rozpoznána výzdoba analogická nejstaršímu horizontu hradišť. V mladších nálezech se projeví analogie s Podunajím. Stejně jako v pravěku lze tedy i v časných fázích raného středověku považovat Domažlicko za okrajovou oblast horního Podunají (*Bašta 1991*). Podobně je tomu i v případě Chebska. Podobný ráz mají nálezy z lokalit Cheb, okr. Cheb a Tašovice, okr. Karlovy Vary (*Bubeník 1999*, 633, 634–635).

V severozápadních Čechách patří k nejstarším hradištím již zmiňovaný Rubín. Uvažovaný je také vznik hradiště v Zabušanech již před 9. stoletím (*Bubeník 2002*, 321; srov. *Lutovský 2003*). Náznak opevnění v podobě využití starší pravěké fortifikace je snad možné spatřovat ve Výrově u Třeskotovic a na Hradišti u Černovic (*Bubeník 2002*, 320, 321; *Sláma 1992*, 174).

Na konci 8. a především v 9. století bylo snad centrem sídelní komory na řece Malší v jižních Čechách hradiště Branišovice, okr. České Budějovice (*Lutovský 2001*, 268), datované do 8. a 9. století (*Nechvátal 2007*, 389). Na základě nálezů starohradištní keramiky z povrchových sběrů a menší sondáže bývá k nejstarším hradištím řazeno hradiště Kuklov, obec Brloh, okr. Český Krumlov, poloha Na hradišti, U Ondřeje, opevnění však zkoumáno nebylo (*Bubeník 1999*, 635).

Ve východních Čechách bývá za starobylé hradiště kromě Kalu považován Češov (*Beranová – Lutovský 2009*, 70) a Prachov, okr. Jičín, podle novějších zjištění opevněný od střední doby hradištní (*Bubeník 1999*, 633–634).

V pražské kotlině jsou obvykle v souvislosti s hradišti uvažovány lokality v Praze-Šárce, Praze-Bohnicích a Praze-Butovicích. Na všech je doloženo starohradištní osídlení, nesporné doklady opevnění pro toto období zatím chybí. Opevnění Prahy-Šárky je kladeno až do 9. století, ostatní jsou řazeny do 8. století na základě nálezů z kontextů nepříliš vhodných pro datování hradišť – z opevněné plochy či valového tělesa.

Lokalitě v Praze-Šárce (*Sláma 1988, 55-59, Profantová 1999, 104–105*) je přes pozdější datování opevnění přikládán centrální význam i pro 8. století. Pochází odtud početná kolekce kování avarského původu z 8. století. V 9. století tu vzniklo trojdílné hradiště o velikosti 25 ha. K významným památkám pochází i franský denár Karla Lysého z let 845-850. O hradišti se uvažuje jako o možném předchůdci Pražského hradu. Po určité období s ním a s Levým Hradcem existovalo zdejší hradiště současně.

Poloha Zámka v Praze-Bohnicích (*Sláma 1988, 10–12*) byla jako jediná z výše jmenovaných lokalit osídlena již v časně slovanském období. Její opevnění není jednoznačně datováno, snad patří do 8. století (*Profantová 1996, 79*). Uvažuje se o souvislosti se sídlení aglomerací v Roztokách i o tom, že se jedná o předchůdce Levého Hradce (*Beranová – Lutovský 2009, 67*). Dosud odtud chybí nálezy spojované s elitou (*Profantová 1996, 81*).

Srovnatelné s nejstaršími pražskými hradišti je i opevnění v Praze-Butovicích (*Sláma 1988, 17–19*). Nálezy pravěké, starohradištní, středohradištní i až renesanční keramiky pochází z povrchových sběrů, zčásti z menšího výzkumu N. Maška v roce 1965. Opevnění nebylo zkoumáno. Počátky raně středověkého osídlení a snad i opevnění jsou kladeny do 8. století (*Lutovský – Militký 2000, 106*).

Ve středních Čechách je za starobylé považováno i hradiště Hostim u Berouna v poloze Kozel (*Sláma 1988, 19–21*). Staré nálezy ze 7. a 8. století pochází i z Levého Hradce, byť bylo tamní hradiště vybudováno až v průběhu 9. století. Do první poloviny 9. století je kladen vznik jednoprostorového hradiště na Staré Kouřimi, okr. Kolín (*Sláma 1986, 75; Lutovský 2009, 7*). Opevnění mělo podobu dřevohlinité hradby, snad zdvojené palisády, využívající pozůstatky eneolitické fortifikace. Snad již v té době vymezoval příkop jakési předhradí zahrnující i jezírko U Libuše s pohřebištěm elity na jeho březích. Kombinovaná hradba, tzv. těžké opevnění, tu bylo vybudováno ve 2. polovině 9. století. Právě v době vzniku starokouřimského hradiště, s nímž má mladší fáze Klučova společné rysy, ve středohradištním období, docházelo v Pošembeří k prořídnutí a nové koncentraci osídlení. Zřejmě to souviselo s upevňováním moci kouřimských „knížat“, kteří do své územní struktury zahrnuli i starší osídlení v Pošembeří (*Bubeník 2001, 269, 271–272*).

9 Vývoj nejstarších hradišť na Moravě

Opevněná sídliště na Moravě jsou do jisté míry podobná českým hradištím. Na moravských lokalitách mají nálezy spojované s elitou již výraznější zastoupení, i když i v Čechách se hmotná kultura některých hradišť liší od dobových vesnických sídlišť (*Bubeník 1994*, 56). Na jižní a střední Moravě je patrné ve větší míře ovlivnění avarskou kulturou. Početné jsou vedle nálezů ostruh s háčky i lité garnitury příznačné pro karpatskou kotlinu (*Poullík 1988*, 200nn.). Nálezy dokazují kromě soustředění řemeslné výroby na tato místa i přítomnost vojenské družiny a lze je spojovat s vyšší společenskou vrstvou.

Nejstarší opevněná sídliště na Moravě vznikají snad již od konce 7., jistěji od 8. století (*Měřínský 2002*, 246; *Kouřil – Měřínský – Plaček 1994*, 121; *Procházka 2009*, 89). Zdůrazňuje se jejich jednoduchá fortifikace (*Měřínský 2002*, 254). U palisád ostrovních hradišť se uvažuje o tom, že sloužila nejen jako ohrazení, ale také jako prostředek ke zpevnění břehů (*Procházka 2009*, 255). Většinou je u těchto objektů prokázáno několik areálů a opevnění jen jednoho z nich (Mikulčice, okr. Hodonín, Olomouc–Povel, snad i Staré Zámky u Líšně, okr. Brno–venkov; *Procházka 2009*, 268).

Objekty vznikaly v místech koncentrace osídlení. Některá sledovala tok řeky Moravy a nacházela se v její blízkosti (Mikulčice, Staré Město u Uherského hradiště, Olomouc–Povel), další ležela na ostrožnách ve vyšších polohách (Staré Zámky u Líšně, okr. Brno–město, Znojmo – hradiště sv. Hipolyta, Zelená Hora u Vyškova; obr 6).

Stejně jako v Čechách i na Moravě jsou na předvelkomoravských lokalitách doloženy již pravěké sídelní aktivity a časně slovanské osídlení. Sídelní či pohřební aktivity ještě před založením opevněného sídliště v Mikulčicích jsou doloženy v prostoru trojlodní baziliky (III. kostela). Kromě keramiky odtud pochází i bronzové nálezy, mezi nimi i fragment bronzové spony datovatelný do konce 6. až počátku 7. století (*Měřínský 2002*, 251). Sídelními objekty a žárovými hroby je doloženo osídlení Starého Města v poloze Na Valách v 7. století (*Galuska 2001*, 129), osídlena byla i vyvýšenina v Olomouci na Povelu (*Bláha 2001*, 48). V 9. století se hradiště dále vyvíjejí, s výjimkou hradiště v Olomouci na Povelu, které bylo nahrazeno novým, ve velkomoravská centra.

Mikulčice dnes leží na pravém břehu Moravy, dříve je však obklopovala ramena řeky. V předvelkomoravském období byla osídlena severní část pozdější akropole, poloha Valy, a budoucí předhradí na Štěpnici. O důležité funkci a přítomnosti jezdeckva svědčí početné nálezy avarských kování, ostruh s háčky a koňských postrojů. Významné je také doložení kovolitectví, šperkařství a dalších řemeslných činnostech (*Měřínský 2002*, 256–263). Z.

Klanica (1986, 180nn., zvl. 184) zařadil nejstarší keramiku na konec 7. a počátek 8. století. Nejstarší opevnění je datováno do 8. století. U hrany akropole se nacházela hradba nejasné konstrukce, uvažuje se i o opevnění v podobě dutých obytných komor (Procházka 1990, 279, 281).

Nové výzkumy v Uherském Hradišti na ostrově sv. Jiří prokázaly výrazné osídlení z 8. století, avšak zpochybnilo přítomnost opevnění. Naopak v poloze Na Valách bylo potvrzeno předvelkomoravské stáří příkopů a palisády (Galuška 2008, 177).

Předvelkomoravské opevněné sídliště v Olomouci na Povelu leželo na pravém břehu Moravy, na mírné vyvýšenině. Na základě litých bronzů a háčkových ostruh je opevnění kladeno již na konec 7. století (Bláha 2001, 48–50). Tvořily ho místy tři řady kúlů a někde pouze jejich shluky. R. Procházka vzhledem k absenci souvislé stěny a nízké pozici ohrazení odmítá primární fortifikační funkci (Procházka 2009, 184). Charakterem nálezů lokalita zapadá mezi sídliště vyšší společenské složky a specializovaných řemeslníků (Měřínský 2002, 269–270).

K dalším opevněným sídlištím, které snad mohly vzniknout v 8. století se řadí Staré Zámky u Líšně, Zelená Hora u Vyškova, Znojmo-Hradiště sv. Hipolyta a Černov u Ježkovic.

Poloha Staré Zámky u Líšně byla osídlena již v pravěku. Počátky slovanského osídlení jsou kladeny na přelom 7. a 8. století. Zpočátku neopevněné sídliště se nacházelo na ostrožně obtékané tokem Říčky. Později zbudované opevnění snad tvořil val a palisáda. Pod středohradištním opevněním byly v předvelkomoravské vrstvě zachyceny asi 2 m od zadní stěny komor v podloží kúlové jámy v intervalech 90 až 100 cm. Lze je interpretovat jako stopy po palisádě s košatinovým výpletem (Procházka 2009, 152). Dokladem přítomnosti společenské elity jsou lité garnitury a ostruhy s háčky (Měřínský 2002, 273). Jedním z významů hradiště mohlo být strážení cesty z Moravského krasu, kam se ve 2. polovině 8. století soustřeďovalo hutnictví železa (Pouлік 1988, 197).

Osídlení Zelené hory u Vyškova v 8. století dokládají nálezy keramiky, ostruhy a bronzového kování. Patříčnost nalezené palisády k předvelkomoravskému horizontu je nejistá. Není možné rozhodnout, zda nevzpírala plentu pozdější dřevozemní hradby (Procházka 1990, 294).

Z 8. století pochází také některé nálezy z Hradiště sv. Hipolyta ve Znojmě, ačkoliv opevnění je spíše až velkomoravské (Procházka 2009, 246–254).

Předvelkomoravským hradištěm by mohl být i Černov u Ježkovic, okr. Vyškov ležící na okraji Dražanské vrchoviny. Opevnění tu stálo již v době laténské. Pochází odtud však zatím jen dva lité bronzy a rolnička (*Poulik 1988, 197*).

10 Vývoj nejstarších hradišť v českém Slezsku

Sledováním slovanských hradišť českého Slezska se zabýval *P. Kouřil* (1994, 11–32, 36–42, 49, 71–167). Příznačný je pro tuto oblast kulturní vliv ze severu a severozápadu, v keramice se objevují analogie na lokalitách polského Slezska a Malopolska. K nejstarším hradištím jsou tu řazeny lokality Víno, okr. Bruntál, Hradec nad Moravicí, okr. Opava, Ostrava-Koblov a Chotěbuz-Podobora, okr. Karviná (obr. 7). Výzkum opevnění byl však prováděn jen na Chotěbuzi-Podoboře a na Víně, kde však nejsou závěry výzkumu jednoznačně interpretovatelné.

Oproti Moravě je ve Slezsku prokázána dřevozemní hradba datovaná do 8. století (Víno, Chotěbuz–Podobora). Popsat obecné rysy zmíněných lokalit je při dosavadním stavu výzkumu značně obtížné (*Kouřil* 1994, 49). Typická je pro ně výšinná poloha a malá rozloha a snad i jednodílné uspořádání, neboť podobu hradeckého opevnění neznáme. Příznačný je pro ně typ opevnění v podobě valů bez vnitřní konstrukce, běžný u hradišť Horního Slezska (*Kouřil* 1994, 165). Vzhledem k poloze Vína v zalesněném a hornatém terénu a nezřetelné kulturní vrstvě se u něj uvažuje o refugiální funkci. Úlohu Hradce nad Moravicí i Ostravy-Koblova značí exponovaná poloha s dobrým výhledem do okolní krajiny při dálkových komunikacích. Zřejmě také Chotěbuz-Podobora kontrolovala ústí Moravské brány a cestu do Malopolska (*Kouřil* 1994, 166).

Jako starobylé se jeví hradiště ve Víně, okr. Bruntál (*Kouřil* 1994, 11–17, 49). *P. Kouřil* uvažuje o jeho vzniku ve druhé polovině 7. století, určitěji jeho počátky spadají do 8. století. Jedná se o jednodílné hradiště o rozloze přibližně 0,5 ha, opevněné soustavou tří valů a příkopů a čtvrtého valu, který snad ohraničuje předhradí, ale jistoty o tom není. Keramika, která posloužila k datování, pochází ze sběrů a ze sondy S3 o velikosti 2x4 m, položené v blízkosti jihozápadního okraje sondy S1, která prořála soustavu tří valů a příkopů. Keramické střepy, nacházející se hned pod povrchem v sondě S3 v hnědožluté hlíně, z nichž většina byla silně omléta, byly rozděleny do dvou skupin. Jedna skupina tenkostěnné keramiky, patrně obtáčené, s výzdobou hřebenovým vpichem, byla zařazena do 8. až 9. století. Další skupina, v níž byly přimíchány také snad pravěké střepy, by měla datováním přesahovat do 7. století. Na jejich základě je o hradišti uvažováno jako o jednom z nejstarších u nás. Ve zmiňované době měl vzniknout první a druhý val, přičemž není vyloučeno, že měly pravěké předchůdce. Těleso těchto valů tvořili kameny a hlína. Nenašly se stopy dřevěné konstrukce ani požáru. Třetí val by měl vzniknout později. Jeho korunu tvořila mocná vrstva přepálených kamenů, které spočívaly na dřevěné konstrukci. Kameny zřejmě vytvářely

plentu, která se opírala o roštovou konstrukci. Pozoruhodné je, že první ani druhý val nevykazoval známky žáru. Interpretace situace je však ovlivněna kvalitou dokumentace a nálezové zprávou, která umožňuje i jiné výklady nalezené situace. Nelze ani vyloučit současný vznik celého opevnění. Zařazení hradiště by pak bylo odvislé od datování užití dřevěné konstrukce a čelní kamenné plenty u třetího a snad i čtvrtého valu a datování by se tak mohlo posunout do mladší doby.

Podle vnějších znaků lze hradiště ve Víně zařadit ke středně velkým opevněním skupiny hradišť Hlubičské pahorkatiny (*Kouřil 1994, 17*). K této skupině jsou mimo jiné zahrnovány i Hradec nad Moravicí a Ostrava-Koblov. Vznik většiny hradišť této skupiny je spojován s 8.-9. stoletím.

Situace na ostrožném hradišti v Hradci nad Moravicí (*Kouřil 1994, 18–32*) je silně narušená mladšími stavebními aktivitami. Bylo tu zachyceno několik příkopů, některý je pravěkého stáří. Patrně v prostoru slovanského hradiště byly zkoumány sídelní objekty, snad z 1. poloviny 8. století. I když mezi nálezy se objevuje několik horizontů v rozmezí 7. až přelomu 10. a 11. století. Zda-li lze do doby sídelní aktivity řadit i některý z fortifikačních prvků, není jasné. Existence hradiště v této době je tak nejistá.

Další lokalitou, o které se uvažuje v souvislosti s hradištěm, je Ostrava-Koblov, okr. Ostrava (*Kouřil 1994, 36–42*). Místo leží nad soutokem Odry a Ostravice na vrchu Landek, převýšeném 90 m nad hladinou řeky. Poloha byla z jihu a jihozápadu chráněna srázem, na opačné straně bylo vybudováno opevnění, jehož stáří dosud neznáme. O osídlení polohy vypovídá část objektu kúlové konstrukce, zachyceného výzkumem v opevněném areálu. Podle P. Kouřila analogická keramika, datovatelná do 8. až 9. století, pochází z hradiště v Chotěbuzi. O časovém zařazení opevnění tak může rozhodnout jedině jeho výzkum.

K nejstarším hradištím v tomto regionu patří Chotěbuz-Podobora, okr. Karviná (*Kouřil 1994, 71–167*). Nachází se asi 5 km severozápadně od Českého Těšína v severním předpolí Moravské brány na ostrožně nad pravým břehem Olše. Hradiště tu bylo již v halštatu a jeho pozůstatky byly využity při stavbě slovanského opevnění kolem poloviny 8. století. To se skládalo ze tří schodovitě klesajících částí. Nejvýše byla umístěna akropole, kterou od prvního předhradí odděloval příkop a val. Druhé předhradí chránil nedobudovaný val. Jeho osídlení je poněkud řidší než ve výše položených areálech, kde je zástavba rovnoměrná, byť bez pravidelného uspořádání. Poblíž hradiště se nachází výchozy železné rudy a na hradišti jsou bohaté nálezy strusky svědčící o kovolitecké výrobě.

11 Vývoj nejstarších hradišť na Slovensku

Po porážce Avarů Franky se dostalo území dnešního Slovenska i Moravy do kontaktu s franskou říší, což mělo přispět ke vzniku tzv. blatnicko–mikulčického stylu jako výsledku dotyku avarského a karolinského umění. Výroba artefaktů tohoto stylu do konce 8. a prvních desetiletí 9. století (*Pouлік 1988, 200–203*). Někdy je budování slovenských hradišť dáváno právě do souvislosti s rozvinutými styky se západním prostředím v této době (*Hulínek – Čajka 2004, 81*). V poslední době však bývá vymezení blatnicko–mikulčického horizontu zpochybňováno (k horizontu např. *Wachowski 1989, 209–220*).

Na Slovensku podobně jako v Čechách a na Moravě v časně slovanském období využívali jednak již v pravěku opevněné polohy a dále takové, na nichž později hradiště opravdu vznikla (*Hulínek – Čajka 2004, 80*), i když zřejmě ne v takové intenzitě jako v Čechách (*Bubeník 1988, 188*). Příkladem je Děvín, okr. Bratislava, osídlený snad již v 7. století, ale opevněný až na přelomu 8. a 9. století, kdy do valu vybudovaného Římany ve 4. století zasadili palisádu (*Hulínek – Čajka 2004, 81*). Sporadické doklady časně slovanského osídlení jsou také na Nitranském hradě (*Bednár 1996, 19*).

Jižní oblasti Slovenska spadaly do mocenské sféry avarského kaganátu (*Měřínský 2002, 30–31; Ruttkay 2002, 116*). To zapříčinilo počátek budování hradišť v těchto oblastech až po jeho zániku na přelomu 8. a 9. století. Jiná situace mohla být v ostatních částech Slovenska, které pravděpodobně pod nadvládou Avarů nebyly. Na sever od ekumeny kostrových pohřebišť s litými garniturami bylo souvislé slovanské osídlení. K lokalitám s počátky v 8. století patří na východním Slovensku Spišské Tomášovce–Čingov, okr. Spišská Nová Ves a Brekov, okr. Humenné. Na Oravě nejpozději na přelomu 8. a 9. století vznikly lokality Istebné–Hrádok, Ostrá Skala u Vyšného Kubína a Veľký Bysterec u Dolného Kubína, poloha Trniny, všechny v okrese Dolný Kubín. Pravděpodobně sloužily jako strážní místa přechodu přes Karpaty (*Měřínský 2002, 282*).

Na jižním Slovensku se uvažuje o osídlení poloh Nieštich u Svätého Jura pri Bratislave a Mužla–Čenkov, okr. Nové Zámky v první třetině 9. století (*Hulínek – Čajka 2004, 83*). Z lokality Molpír u Smolenic, okr. Trnava pochází kovové předměty datované ještě do 8. století. Vznik slovanského opevnění se předpokládá okolo roku 800, ale zatím nebyla fortifikace zkoumána (*Hulínek–Čajka 2004, 81*).

Již na přelomu 8. a 9. století některá hradiště nabyla na významu. V Pobedimi nedaleko Piešťan bylo na přelomu 8. a 9. století vybudováno dvojdílné hradiště, chráněné

rameny Dudváhu a Dubové. Ve stejné době podobně vnikl i Hradec u Prievidze a Majcichov, okr. Trnava (*Měřínský 2002*, 283).

V předvelkomoravské době byla podle posledního bádání (*Bednár 2001*, 29nn.) v Nitře osídlena poloha dnešního Nitranského hradu, kde bylo první opevnění minimálně v podobě palisády postaveno na přelomu 8. a 9. století. Jeho předhradí tvořilo opevněné sídliště v poloze Na Vršku. Hradiště na Martinském vrchu bylo osídleno slabě a mělo nejspíš jen strážní funkci.

12 Vývoj nejstarších hradišť mezi Labem a Odrou

K zásadním změnám v datování počátků hradišť došlo na území mezi Labem a Odrou. Podle původních představ tu hradiště vznikala již v 7. století (*Hermann 1996; Brachmann 1978*). Výsledky dendrochronologie a archeologického bádání prokázaly pozdější vznik hradišť typu Tornow (*Hermann – Heussner 1991; Dulinicz 1994; Henning 1998*) i nástup feldberské keramiky a hradišť tohoto typu (*Brather 1996*).

Výsledkem archeologických výzkumů a dendrochronologie v Dolní Lužici (obr. 8) je změna v chronologii hradišť typu Tornow (*Dulinicz 1994; Henning 1998*). Nacházejí se na střední Odře, řece Obře a v povodí Sprévy. Patří k nim i polská hradiště, např. Bonikowo, Klenica, Gostyn, Popeszyce. Původně byla datována do 7. století. Radiokarbonová data vycházela mezi 7. a přelomem 10. a 11. století, jediné nepochybné dendrodatum bylo 914, mezi keramikou téměř nebyla nezdobená v ruce robená keramika, převažovala tornowská keramika a zboží podobné menkendorfskému typu. Za nejstarší fázi tornowského typu byla považována skupina keramiky A1 z Bonikowa. Změna v datování nastala poté, co bylo publikováno nové zařazení této skupiny, které nevyklučovalo datování do 9. až 10. století. Teprve výzkumy v Presenchenu a na dalších lokalitách umožnily datovat dolnolužická hradiště do pokročilého 9. a 10. století (*Dulinicz 1994, 34–35*).

Jedná se o nížinná hradiště v mokřinách, kruhového tvaru, s průměrem ne větším než několik desítek metrů. Keramický typ vymezují dvoukónické nádoby vyrobené na kruhu, pečlivě zdobené hlubokými rýhami a s profilovanými okraji. Silně se koncentrovala v Lužici. Hradiště v Tornowě bylo prozkoumáno úplně. Má kruhový tvar o průměru pouhých 30 metrů. U vnitřní paty valu byly budovy interpretované jako sýpky s obilím.

Výsledky výzkumu osídlení v Tornow byly původně interpretovány J. Herrmannem takto: v 6. století tady osídlení produkovalo keramiku podobnou pražskému typu. V 7. století přišla nová populace do Tornow z regionů na Odře. Nově příchozí začali budovat hradiště a produkovali nový typ keramiky, který byl odvozený od pozdně římské keramiky. V 8. století byla tornowská hradiště přestavěna a v 9. století celé osídlení zaniklo (*Dulinicz 1994, 31–32*).

Na základě dendrochronologie byly určeny dva horizonty tornowských hradišť (*Dulinicz 1994, 36*). První je vymezený poslední čtvrtinou 9. století a 1. polovinou 10. století. Mladší horizont náleží 2. polovině 10. století. Oproti původnímu datování se jejich vznik posunul od dvě století dopředu (obr. 9, 10).

Změny v datování hradišť přineslo i nové zařazení feldberské keramiky na území jižně od Baltského moře od Holštýnska po Zadní Pomořansko. Tento typ keramiky charakterizují

technicky náročné nádoby s výzdobou v horní části. Nejpočetnější nálezy pochází z východního Meklenburska a z Pomořanska, rozšíření je však širší (*Brather 1996, 2*). Původně byla feldberská keramika datovaná do 7. až 9. století a měla navazovat na nádoby s okružím, známé z Polska ze stěhování národů.

Nově je feldberská keramika datovaná do 2. poloviny 8. a 9. století, nejpozději se vyskytuje na počátku 10. století. Přičemž ale není uzavřeno, do jaké míry přináší smíšení materiálu s ostatními typy zkreslení (*Brather 1996, 145*).

Poloha hradišť nevykazovala žádná regionální specifika. Většina jich byla spíše menších jednodílných, postavených v nížině. Výšinné polohy byly využity tam, kde to dovolovala terénní situace (*Brather 1996, 194*). Eponymní lokalita Feldberg je datovaná do konce 8. až poloviny 9. století. V několika horizontech se keramika nachází na Statigrad/Oldenburgu, v Bosau nebo Alt Lübecku (*Brather 1996, 145*). J. Hermann původně hrady spojoval s příchodem nových osídlenců, kteří přinesli feldberskou keramiku. S. Brather ji považuje za výsledek místního ekonomického a kulturního vývoje a vznik hradů spojuje s karolinskými vlivy.

Podobně časově zařazené jsou i meklenburská hradiště. Výsledky dendrochronologie svědčí pro vznik po roce 700 (*Herrmann – Heussner 1991*). Dřevo ze Sukowa se podařilo datovat do 1. poloviny 8. století, jeden vzorek s podkorním letokruhem je datován do roku 720. Do stejné doby patří i Berlin–Marzahn. Výraznější materiál k datování raných hradišť však chybí.

Zatímco dříve byla některá hradiště datována již do 6. a 7. století, dnes nemůžeme podle dendrochronologie do této doby řadit ani slovanské osídlení. Dosud není žádný slovanský materiál datován před rok 700. Nejstaršími sídlišti, pro něž existují dendrodata, jsou Eythra 715±10 let a Gross Strömkendorf 729/734 (*Brather 2004, 318*).

13 Vývoj nejstarších hradišť v Polsku

V Polsku došlo díky dendrochronologii k posunům v datování hradišť. Jejich počátky byly dříve kladeny do 6. století, další měla vzniknout v 7. a 8. století (např. *Dąbrowska 1978*, 430; *Łosiński 1972*, 108–109; *Szymański 1967*). Přehled výsledků zahraničního bádání do počátku 70. let ve vztahu k tehdejšímu poznání ključovského hradiště do své práce zahrnul *J. Kudrnáč (1970, 198–204)*. Konstatoval existenci hradišť s keramikou pražského typu před 8. stoletím. V 2. polovině 6. století mělo vzniknout například hradiště v Chodliku u Lublinu, odkud pochází keramika blízká pražskému typu. Hradiště byla do časně doby datována na základě keramiky a nálezů kovových artefaktů, zejména paprskovitých spon a ostruh.

Zhodnotit současný pohled na danou problematiku, měnící se stálým přirůstáním dendrodat, je právě z toho důvodu obtížné. Zřetelně se však ukazuje, že přinejmenším část původní koncepce vývoje hradišť musí být přehodnocena. Na základě změny datování některých německých hradišť (*Henning 1998a; Dulinicz 1994; Brather 1996*) byla otevřena otázka posunu zejména velkopolských a pomořanských hradišť do mladší doby. Část polské badatelské veřejnosti takové tendence odmítá. Poukazuje na skutečnost, že není možné mechanicky přenést datování jednoho západoslovanského regionu na druhý (*Łosiński 2008*, 64–66; *Szymański 2000*, 367). Ukazuje se proto potřeba ověřit archeologické datování. Výsledky získané pomocí dendrochronologie (např. *Kara – Krapiec 2000*) ukazují výrazně mladší data. Na základě toho se mění doba vzniku hradišť (např. *Dulinicz 2001*). Hlavní myšlenkou kritiky posunu datování na základě dendrochronologie je případná možnost, že zkoumaná dřeva pochází z mladších fází, případně oprav objektu (např. *Łosiński 2008*, 66; *Kurnatowska 1998*, 35). Není například shody, zda-li výsledky datování dřev nejstarších velkopolských hradišť (Bruszczeva, Daleszyna a Spława; obr. 13), ukazující na konec 9. století, jsou dokladem souvislosti s lužickými hradišti typu Tornow (*Kara – Krapiec 2000*, 317, 319) či zda získaná data nevypovídají pouze o jejich mladších fázích (*Kurnatowska 1998*, 35). Také hradiště v polském Slezsku s určitostí existovaly až v 9. a 10. století, i když počátky některých by mohly sahat do 7. a 8. století (*Moździoch 1998*, 277–279).

Severní částí západoslovanského prostoru na obou stranách německé i polské hranice se zabýval *M. Dulinicz (2001)*. Počátek budování hradišť v tomto prostoru klade na přelom 8. a 9. století a jejich rozvoj především do 9. a 10. století (*Dulinicz 2001*, 212). Na začátek 9. století datuje mimo jiné hradiště Kedrzyno (*Dulinicz 2001*, 241–243), Gołancza Pomorska (*Dulinicz 2001*, 240) a Bardy (*Dulinicz 2001*, 235), v jejichž nejstarších vrstvách se nachází keramika typu Feldberg / Kedrzyno. Ve světle výše zmíněných námitek tomu oponuje *W.*

Łosiński (2008, 64–66), podle něhož vznikla první pomořanská hradiště již na konci 7. století a dále se rozvíjí v 8. století.

Na území Německa se měla feldberská hradiště objevit pod karolinskými vlivy (*Brather 1996, 142*). V Polsku jsou tato hradiště, vznikající ve stejné době, sídly politické elity, jak ukazují luxusní předměty západoevropského stylu, i zbraně, mají vojenskou funkci. K ovlivnění Franky se však polské bádání staví zdrženlivěji (*Dulinicz 2001, 213*). Kontakty probíhaly nejen se západní Evropou, ale i se Skandinávií.

Uznávané dosud zůstává datování skupiny hradišť na východ od Visly, někdy označované jako typ Szeligy (*Szymański 1967; 1987; Dulinicz 2000*). Na západoslovanském území leží dva do této kategorie patřičné objekty – Szeligy v Mazovsku a Hački v Podlesí. Východoslovanské Zimno a Chotomel leží na území dnešní Ukrajiny, Demidovka, Tušemla, Slobodna Gluszina, Nikodymovo a Koločin v dnešním Bělorusku (viz obr. 11).

Jejich datování je uznáváno do 6. – 7. století jak na základě nálezů, tak radiokarbonových dat. V první publikaci hradiště v Szeligách byly nálezy zařazeny do 2. poloviny 6. století především na základě datování kovových artefaktů (*Szymański 1967, 42, 67, 81, 91*). Později autor datování posunul k přelomu 6. a 7. století (*Szymański 1987, 369*). Revizním výzkumem byly v 90. letech získány vzorky pro radiokarbonové datování (*Dulinicz – Moszczyński 1998; Dulinicz 2001, 44*). Vzorky se podařilo umístit do třech časových horizontů: 1. poloviny 3. století, 2. poloviny 4. století a 1. poloviny 6. století. Poněvadž z Szelig nepochází nálezy datovatelné do doby římské, ale naopak se váží k 6. a 7. století, bylo datování vztaženo k nejmladšímu horizontu, i když je to z hlediska použité datovací metody varianta méně pravděpodobná. Radiokarbonovou metodou byly datovány i objekty v Hačkach, Zimně a Nikodymově. Přínosné by jistě bylo srovnání těchto výsledků s datováním dendrochronologickým, avšak pokus o to na hradišti v Zimně se nepodařil (*Dulinicz 2000, 86–88*).

Společné je pro uvedené objekty, jak uvádí *M. Dulinicz (2000, 89)* výběr exponovaných poloh, jasně odlišených v krajině a poměrně malá rozloha. Nejčastěji se nachází na úzké ostrožně. Opevnění tvořila samostatná palisáda, přístupná strana byla chráněna valem s kamenným pláštěm vpředu (*Szymański 1967, 235–237*). V případě Szelig a Zimna je prokázáno jejich zahrnutí v uskupení otevřených sídlišť. Samotná hradiště byla hustě zastavěna, volný zůstával jen nevelký prostor v centru (v případě Slobodne Glusziny to byl prostor o průměru jen 8 až 10 m). Objevují se různě intenzivní doklady kovářské a slévačské činnosti, mezi nálezy jsou též časté přesleny. Lokality spojuje také neobvyklý

výskyt spálených lidských a zvířecích kostí, rozprostřených v kulturní vrstvě beze stop po umístění hrobu. Taková situace, zachycená na lokalitě Hački, má analogie na Szeligach a Zimně. Méně průkazná situace se nachází v Nikodymově, v případě Tušemle je nález datovaný do pravěku (*Dulinicz 2000, 89-95*).

Nejstarší malopolská hradiště (obr.12) dnes pochází z 8. století. Není jich mnoho, většina vznikla až v 9. století. Mezi nejstaršími jsou objekty různých velikostí a tvarů. Vedle jednoduchých menších než jeden hektar vznikaly často i několikahektarové lokality (např. Naszacowice). Razantně se změnilo datování Chodliku a Stradówa, datovaných původně do 6. a 7. století. Hradiště v Trzcinicy rovněž vzniklo v 8. století a navíc se od počátku vyvíjelo jako vícedílný objekt, což prokázala i dendrochronologie (*Poleski 2004, 157; 2008, 80*).

14 Historická úloha nejstarších raně středověkých hradů

Určení funkce hradišť se pojí s problematikou centrálních míst, poznání jejich rozložení v krajině zase s dějinami osídlení. Z písemných pramenů mladší doby je zřejmé, že byla ústředními místy tehdejšího života. Proto o nich uvažujeme jako o centrech politických, správních, náboženských, hospodářských, obranných (*Sláma 1986, 9*). Obecně budování hradišť u západních Slovanů začalo v různém čase, z různých příčin a v rozdílných politických podmínkách.

Doba, kdy v Čechách vznikala první hradiště, je nejasně osvětlená písemnými prameny. O mocenském uspořádání mnoho nevíme. Podle Kosmy vedly ke stavbě hradů strategické a mocenské důvody v bájně době i za jeho života (*Sláma 1986, 13*). Konkrétní význam lze usuzovat od postavení uvnitř struktury osídlení. Archeologicky zjištěná síť nejstarších hradišť je u nás řídká. Předpokládá se však daleko hustší síť, tak jako v jiných zemích (*Bubeník 1998, 135*).

V Čechách je z hlediska vývoje nejstarších hradišť nejlépe prozkoumaná oblast Pošembeří. Výrazný prvek sídelní struktury tu ve starohradištním období tvořila tři hradiště (Klučov, Doubravčice, Tismice) a snad k nim mohla patřit i Přistoupim. U každého z nich se dá hovořit o zázemí. Tyto sídelní jednotky, tvořené hradem a zázemím, jsou zjišťovány i v Polsku a Německu. V Polsku jsou spojovány s nejnižším stupněm teritoriální organizace. U nás byla teorie o rozdělení českého území na kmenová území před sjednocením Přemyslovci odmítnuta (*Třeštík 1988, 131, 134n.*) a podobně je tomu i v Německu. Existovaly ale kulturně-geografické jednotky u nichž nevíme, jsou-li odrazem kmenů nebo důsledkem izolovanosti osídlení (*Beranová – Lutovský 2009, 101*).

Jaké měli jednotky v podobě hradu a zázemí funkci nebo funkce není jednoduché určit. Podle *J. Kudrnáče (1970, 180)* měli již správní, hospodářskou a vojenskou úlohu. Příčinou popisované struktury v Pošembeří mohlo být umístění v oblasti, kde se střetávají dálkové komunikace. Hrady mohly tyto cesty strážit. Z některých nejstarších hradišť pocházejí tyglíky a v okolí několika se nachází výchozy surovinových zdrojů. Protože byly umístěny v exponovaných polohách, poskytovaly výhled do krajiny (*Sláma 1992, 175*).

Jednotlivé objekty jsou od sebe v Pošembeří vzdálené jen několik km. To by mohlo svědčit o decentralizovaném charakteru vlády a o odlišných funkcích jednotlivých hradišť. Většinou zástavba svědčí o agrárním charakteru obyvatel (*Sláma 2002, 101*). Hradiště v Doubravčicích snad mělo výraznější obranný charakter a souvislost s prospekci surovin (*Profantová 1998, 362*).

Pokud hradiště zanikla a nebyla obnovena, zpochybňuje to úvahy o strategické a ekonomické funkci nejstarších hradišť, neboť tyto potřeby nezanikly (*Sláma 1992, 175*). Naznačený vývoj v Pošembeří měl předpoklady pro vytvoření jednoho z krystalizačních jader – „územního knížectví“, významného pro pozdější etatizační procesy. V průběhu 9. století tu upevňovala svou moc kouřimská „knížata“ a do své struktury zahrнула i osídlení v Pošembeří (*Bubeník 2001, 271–272*).

Na Moravě lze první opevněné lokality, které vznikají bezpečně v 8. století, spojovat s konstituující se elitou. Existenci vyšší společenské vrstvy právě na těchto místech dokládají luxusní artefakty již od konce 7. století. K těmto nálezům patří ostruhy s háčky, avarská kování opasků či koňských postrojů. Uvažuje se, že jejich nositelé přišli z avarského kaganátu a byli příslušníky jezdeckých družin. Opevnění těchto míst však pravděpodobně vznikla až později. Měla jednodušší formu, takže mohla sloužit jako pouhé vymezení prostoru (*Poláček 2002, 112; Galuška 2004, 47, 50*). Zároveň se o palisádách v některých případech uvažuje jako o prvku sloužícím ke zpevnění břehů (*Procházka 2009, 255*). Je pravděpodobné, že se na nejvýznamnějších předvelkomoravských opevněných sídlištích formovala vládnoucí vrstva budoucí Velké Moravy (*Poláček 2002, 112*).

Hojný výskyt feldberské keramiky ve východním Meklenbursku byl důvodem pro její etnickou interpretaci jako keramiky Vilčanů. Podobně menkendorfský typ byl ztotožňován s Abodrity. Zároveň z koncentrace feldberské keramiky na velkých, výšinných hradištích byly vyvozovány závěry o společenských strukturách. Keramické typy však nemají ostré hranice. Ohraničení mezi sídelními komorami je i přes velké množství nálezů těžko k rozeznání, tudíž ani etnicko-politickou interpretaci skrze archeologické skupiny materiálu nelze uchopit. Týká se to i zprávy o civitates tzv. Geografa Bavorského (*Brather 1996, 3–4, 20*).

Budování hradišť bylo dříve vysvětlováno příchodem nových vln osídlenců (lipské, feldberské a tornowské skupiny) a vzrůstajícími konflikty s domácí populací. Nově se uvažuje o jediné vlně příchozích. Keramické typy by pak byly výsledkem vývoje ve střední Evropě (*Brather 2004, 321–322, 326, 327*).

Podle výsledků dendrochronologie je první větší vlna hradišť spojována s přelomem 8. a 9. století. Tuto dobu lze spojit se vzrůstajícími konflikty mezi Franskou říší a Sasy, Dány a severozápadními Slovy. Další řada hradišť vznikla na počátku 10. století a lze je vztáhnout k době, kdy Jindřich I. a Ota I. dobývali regiony východně od Labe a Sály. Vliv na počátky budování hradišť mohla mít i diferenciací společnosti, ale pravděpodobně neměla zásadní význam. Zdá se však současně, že hradiště plnila různé funkce (obránnou, mocenskou,

hospodářskou, sídelní, politickou a náboženskou). To umožňuje odlišné interpretace v lokální perspektivě (*Brather 2004*, 321–322).

Polská hradiště se vyznačují nejednotností (*Wojenka 2008*, 282). Vyjma odlišné doby vzniku se mezi sebou hradiště lišila velikostí, tvarem a podobou fortifikace. Typické je jejich nerovnoměrné rozmístění po celé zemi. V jihovýchodním Polsku se častěji než v jiných oblastech objevují velké, vícedílné objekty s komplikovaným systémem opevnění. Zároveň tu je jejich síť poněkud řidší. Ve středním Polsku a Mazovsku převažují jednodílné objekty s prstencovým tvarem opevnění. V Pomořansku jsou rozšířeny dvojdílné objekty. Rozdíly mezi nimi jsou v tom, jakou měla úlohu ve společnosti (*Dulinicz 2001*, 182).

Všechna místa nemusela být místy obrany, ale většina jimi asi byla. Příčinou jejich budování mohlo být ohrožení zvnějšku. To platí pro 8. století, pro dobu intenzivních kontaktů s karolinskou kulturou a skandinávských nájzdů. Mohla také souviset s diferenciací společnosti (*Dulinicz 2001*, 186–187).

Příčiny budování malopolských hradišť byly dříve dávány do souvislosti s ohrožením ze strany Avarského kaganátu. Nebylo však jasné, proč by vznikala dříve než na Moravě a Slovensku. Dnes jsou v celé této oblasti první hradiště datována nejdříve do 8. století. Poněvadž se v oblasti horní Visly objevují – sice nepočtené – avarské nálezy, stále nelze tuto možnost vylučovat. Nevíme však, jestli založení těchto hradů bylo obranou před Avary, či zda naopak nebyly jižní části západoslovanského prostoru pod nadvládou Avarů (*Poleski 2004*). Avarské nálezy pochází především z Moravy a západního Slovenska. Z Čech tolik nálezů neznáme a nezdá se pravděpodobné, že by Čechy byly pod jejich nadvládou. Stavba malopolských hradišť neustala se zánikem kaganátu. Řada jich vznikla v 9. století. Tyto jsou nejčastěji spojovány s rostoucí mocí Moravy (*Wojenka 2008*, 282).

M. Dulinicz (2000, 85–97) zhodnotil význam hradišť východně od Visly. Z přítomnosti lehkého opevnění usuzuje, že obrana lidí a jejich majetku nepředstavovala hlavní důvod stavby těchto nejstarších hradišť. Příkladá jim významnou funkci v pořádku a hierarchii společnosti, uvažuje o funkci jako shromaždiště, místo kultu nebo specializované výroby.

15 Závěr

Hradiště jsou jednou z charakteristik západoslovanského území v raném středověku. Práce se zabývá nejstaršími z nich. Sledovat jejich počátky na základě archeologických pramenů přináší řadu problémů. Míru poznání ovlivňuje stav výzkumu, často nerovnoměrný v jednotlivých oblastech. Předpokladem objasnění jejich historické funkce je časové zařazení. Spolehlivé chronologické opory pro ně v archeologii chybí. To komplikuje historický výklad úlohy hradišť.

Pro jejich počátky má z historického hlediska největší význam zpráva o Wogastisburgu. Ta je však v rozporu s archeologickým zjištěním. Výzkumy se dosud nepodařilo žádné hradiště z českého území bezpečně zařadit do 7. století. Ačkoliv z oblastí na sever od našich hranic byla dříve hradiště řazena do tohoto období, dnes je většina z nich datována do mladší doby. Existence skutečného hradiště proto může být zpochybnována.

Na počátky hradišť není v Čechách názor jednotný. Význam v tom má i nestejně chápání náplně pojmu hradiště. Kriticky se k jejich počátkům postavil *M. Lutovský* (2006a, 22; 2009, 5–9). Hradišti nazývá teprve rozlehlé stavby s mohutnými hradbami 2. poloviny 9. století, tzv. těžké opevnění. V 8. století jde podle něj o výjimky, jež lze zpochybnit.

V Čechách je nejstarších objektů srovnatelných se starší fází klučovského horizontu opravdu velmi málo. Lze však snad počítat s tím, že jich u nás v 8. století bylo více a usuzovat tak podle nich na obecné tendence v jejich vývoji. Souvislost s pozdějšími hradišti, skutečně již silněji opevněnými, je však patrná. Jedná se o jeden civilizační jev.

Naopak ale vznik jednoduše opevněných sídel klade *M. Lutovský* (2009, 6) k začátkům slovanského osídlení. Předpokládá nedochované lehké opevnění alespoň některých exponovaných poloh časně slovanského období. Své hypotézy dokládá existencí všeslovanského slova *grad* a zprávou o Wogastisburgu. Ačkoliv první Slované, spojovaní s kulturou pražského typu, osidlovali i exponované polohy, důkazy pro jejich opevnění neexistují. Rovněž schopnost bezpečně přenést lingvistické závěry do archeologie se podle novějšího bádání nezdá být nepochybná.

Hradiště nebyla centry osídlení hned od příchodu Slovanů. Jejich vznik spadá až do doby jejich vývoje ve střední Evropě. Dokládají to objekty datované pomocí dendrochronologie. Podařilo se takto přeradit například hradiště typu Tornow oproti původní dataci do doby o dvě století mladší. Jedinými hradišti, která zůstávají datovaná do 6. a 7. století jsou hradiště východně od Visly, někdy uváděná jako typ Szelligi. Neexistují pro ně však dendrodata. Zařazení je založeno na archeologickém datování kombinovaném s

radiokarbonovou metodou, jejíž výsledky jsou ale obvykle zatíženy velkou chybou. Je proto účelné takto vzešlé datování ověřovat další nezávislou metodou, nejlépe dendrochronologií.

Příčin budování nejstarších hradišť mohla být celá řada. Vedl k nim i politický vývoj ve střední Evropě. V některých regionech se kumulují hradiště, nejspíše s odlišnými funkcemi. Rozhodovalo i vnější ohrožení a diferenciacie společnosti. Uvažované byly i vlivy případných nově příchozích skupin osídlenců.

Nyní je potřeba dále směřovat bádání směrem k poznání nejen samotných hradišť, ale především celých sídelních obvodů, jejichž byly součástí. V patrnosti by měly být vedeny i výšinné polohy s dobovými nálezy bez dosud doloženého opevnění. Poznání nejstarších hradišť a jejich obyvatel by mohl upřesnit také objev pohřebiště náležejícího k některému z nich.

16 Seznam použité literatury

- Bašta, J. 1991:* Otázka zemských stezek na Domažlicku ve světle archeologických nálezů, *Studia mediaevalia Pragensia* 2, 61–73.
- Bašta, J. – Baštová, D. 1988:* K problematice počátků a vývoje slovanských hradišť v západních Čechách, *Studia mediaevalia pragensia* 1, 9-31.
- Baštová, D. – Bašta, J. 1990:* Slovanské osídlení v povodí horní Radbuzy, *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie* V, 5–58.
- Bednár, P. 1996:* Nitranský hrad v 9. století a jeho význam v sídliskové štruktúre veľkomoravskej Nitry. In: Marsina, R. – Ruttkay, A. (red.), *Svatopluk 894–1994*, Nitra, 19–25.
- *2001:* Sídlisková štruktúra Nitry v 9. století. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (eds.), *Velká Morava mezi Východem a Západem: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference - Uherské Hradiště, Staré Město 28. 9.-1. 10. 1999*, 29-39.
- Beranová, M. – Lutovský, M. 2009:* Slované v Čechách: archeologie 6. - 12. století. Praha.
- Bialeková, D. 1978:* Výskum a rekonštrukcia fortifikace na slovanskom hradisku v Pobedime, *Slovenská archeológia* 26, 149-177.
- Bláha, J. 2001:* Archeologické poznatky k vývoji a významu Olomouce v období Velkomoravské říše. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (red.), *Velká Morava mezi Východem a Západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference – Uherské Hradiště, Staré Město 28.9.–1.10.1999*, Brno, 41–68.
- Bláhová, M. 1978:* Terminologie sídlišť ve vyprávěcích pramenech první čtvrtiny 12. století, *Československý časopis historický* 26, 249–278.
- Boháčová, I. 2001:* Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy. In: Ježek, J. – Klápště, J. (red.), *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 179–301.
- Brachmann, H. 1978:* Slawische Stämme an Elbe und Saale. Zu ihrer Geschichte und Kultur im 6. bis 10. Jahrhundert - auf Grund archäologischer Quellen. Berlin.
- *1993:* Der frühmittelalterliche Befestigungsbau in Mitteleuropa. Berlin.
- Brather, S. 1996:* Feldberger Keramik und frühe Slawen. Studien zur nordwestslawischen Keramik der Karolingerzeit. Bonn.
- *2001:* Archäologie der westlichen Slawen: Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Berlin.
- *2004:* The beginnings of the Slavic settlement east of the river Elbe, *Antiquity* 78, 314–329.

- Bubeník, J. 1988: K časně slovanským nalezištím v exponovaných polohách na území Čech, Památky archeologické 79, 183–198.*
- *1993: Příspěvek k poznání rozsahu a rozvoje osídlení Čech ve starší až střední době hradištní, Archeologické rozhledy 45, 57–71.*
 - *1994: K problémům periodizace a chronologie staršího úseku vývoje raně středověké hmotné kultury v Čechách, Archeologické rozhledy 46, 54–64.*
 - *1995: K opevnění vrchu Rubín u Podbořan (osada Dolánky, obec Podbořany, okr. Louny) v době hradištní, Archeologické rozhledy 47, 128–151.*
 - *1997: Die Besiedlung des südöstlichen Vorfeldes des Berges Rubín in der Burgwallzeit und ihre Chronologie : Ausgrabung in den Jahren 1984–1991, Památky archeologické 88, 56–106.*
 - *1998a: Opevněná sídliště, Památky archeologické 89, 129–136.*
 - *1998b: Ein Beitrag zur Erkenntnis des Klučover Horizontes, Památky archeologické 89, 230–266.*
 - *1999: Poznámky o nejstarších hradištích raného středověku v Čechách, Archeologické rozhledy 51, 631–648.*
 - *2000: K terminologii a problematice rozpoznávání opevněných sídlišť našeho raného středověku, Archeologie ve středních Čechách 4, 391–395.*
 - *2001: K topografii, vývoji a strukturám staršího raně středověkého (6.-9.stol.) osídlení Pošembeří, Archeologické rozhledy 53, 256–278.*
 - *2002: Několik poznámek ke studii Petra Čecha „Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Pobělí a středním Pooohří, Archeologické rozhledy 54, 319–326.*
 - *2006: Hradiště Rubín u Podbořan v severozápadních Čechách v raném středověku, Studia mediaevalia pragensia 7, 21–37.*
- Čech, P. 2004: Žatec v raném středověku (6. – počátek 13. století). In: Holodňák, P. – Ebelová, I. (red.), Žatec, Praha, 54–114.*
- Čech, P. – Lutovský, M. 1992: Švédské šance v pravěku a rané době dějinné, Z Českého ráje a Podkrkonoší 5, 13–37.*
- Červinka I. L. 1928: Slované na Moravě a Říše velkomoravská. Praha.*
- Čižmář, M. 2004: Encyklopedie hradišť na Moravě a ve Slezsku. Praha.*
- Dąbrowska, E. 1978: Etapy kształtowania się osadnictwa grodowego i formowania organizacji grodowych u Słowian zachodnich we wczesnym średniowieczu, Archeologia Polski 23, 425–443.*

- Dekan, J. 1971: Vývoj a stav archeologického výzkumu doby predvelkomoravskej, Slovenská archeológia 19, 559-580.*
- Dulnicz, M. 1994: Problem datowania grodzisk typu Tornow i grupy Tornow-Klenica, Archeologia Polski 39, 31-49.*
- 2000: Miejsca, które rodza władze (najstarsze grody słowiańskie na wschód od Wisły. In: Człowiek, sacrum, środowisko (Spotkania Bytomskie IV), Wrocław, 85 – 97.
 - 2001: Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej: studium archeologiczne. Warszawa.
- Dulnicz, M. – Moszczyński, W. A. 1998: Nove dane o počátkach grodu v Szeligach. In: Dulnicz, M. (red.), Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne w dorzeczu Słupianki, pod Płockiem, Warszawa, 95-98.*
- Dvorská, J. – Poláček, L. 2000: Základní principy a problémy dendrochronologie, Archeologia historica 25, 435-441.*
- Eisner, J. 1947: Slovensko v dobe kultúry hradištnej. In: Slovenské dejiny I, Bratislava, 120-158.*
- Fusek, G. – Zábajník, J. 2003: Príspevok do diskusie o počiatkoch slovanského osídlenia Slovenska, Slovenská archeológia 51, 319-340.*
- Galuška, L. 2001: Staroměstsko-uherskohradištská aglomerace – vývoj osídlení a přírodní podmínky. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (red.), Velká Morava mezi Východem a Západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference - Uherské Hradiště, Staré Město 28.9.-1.10.1999, Brno, 123-137.*
- 2004: Slované. Doteky předků. O životě na Moravě v 6.-10. století. Brno
 - 2008: Die grossmährische Siedlungsagglomeration Staré Město-Uherské Hradiště und das Problem ihrer Gliederung anhand der Befestigungen. In: Boháčová, I. – Poláček, L. (Hrsg.), Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice VII, Brno, 169-178.
- Henning, J. 1998a: Neues zum Tornower Typ. In: Kóčka-Krenz, H. – Łosiński, W. (eds.), Kraje słowiańskie w wiekach średnich: profanum i sacrum, Poznań, 392-408.*
- 1998b: Archäologische Forschungen an Ringwällen in Niederungslage: die Niederlausitz als Burgenlandschaft des östlichen Mitteleuropas im frühen Mittelalter. In: Henning, J. – Ruttkay, A. T. (Hrsg.), Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa, Bonn, 9-29.

- Henning, J. 1998c: Neue Ergebnisse – Neue Fragen. Bemerkungen zu Stand und Perspektiven der Forschungen zum frühmittelalterlichen Burgenbau in Mittel- und Osteuropa. In: Henning, J. – Ruttkay, A. T. (Hrsg.), Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa, Bonn, 441–447.*
- Henning, J. – Heussner, K.-U. 1992: Zur Burgengeschichte im 10. Jahrhundert - Neue archäologische und dendrochronologische Daten zu Anlagen vom Typ Tornow. Ausgrabungen und Funde 37, 314–324.*
- Hermann, J. 1966: Tornow und Vorberg. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der Lausitz. Berlin.*
- Hermann, J. – Heussner, K.-U. 1991: Dendrochronologie, Archäologie und Frühgeschichte vom 6. bis 12. Jh. in den Gebieten zwischen Saale, Elbe und Oder, Ausgrabungen und Funde 36, 255–290.*
- Hrubý, P. – Lutovský, M. 2000: Hradiště a výšinná sídliště raného středověku v jižních Čechách, Archeologie ve středních Čechách 4, 439-483.*
- Hulínek, D. – Čajka, M. 2004: Včasnostredoveké hradiská na Orave v kontexte hradísk na strednom a západnom Slovensku, Slovenská archeológia 52, 77–120.*
- Justová, J. 1979: Slovanské hradiště v Hradci u Stoda a Stodsko v raném středověku, Památky archeologické 70, 131-212.*
- Juřina, P. 2001: Nové hledání Canburgu: po kolikáté již? Příspěvek k diskusi, Archeologie ve středních Čechách 5, 561–564.*
- Kalferst, J. – Profantová, N. 1999: Nové poznatky o hradišti Kal, okr. Jičín, Archeologie ve středních Čechách 3, 293–335.*
- Kara, M. – Krapiec, M. 2000: Możliwości datowania metodą dendrochronologiczną oraz stan badań dendrochronologicznych grodzisk z terenu Wielkopolski, Dolnego Śląska i Malopolski. In: Samsonowicz, H. (red.), Ziemia polskie w X. Wieku, Kraków, 303-327.*
- Klanica 1986: Počátky slovanského osídlení našich zemí. Praha.*
- Kopečný, F. 1981: Základní všeslovanská slovní zásoba. Praha.*
- Kouřil, P. 1994: Slovanské osídlení českého Slezska. Brno.*
- Kouřil, P. – Měřínský, Z. – Plaček, M. 1994: Opevněná sídla na Moravě a ve Slezsku (vznik, vývoj, význam, funkce, současný stav a perspektivy dalšího výzkumu), Archaeologia historica 19, 121-151.*
- Kudrnáč, J. 1951: Slované v západních Čechách, Archeologické rozhledy 3, 185-190.*
- 1970: Klučov. Staroslovanské hradiště ve středních Čechách. Praha.*

- Kudrnáč, J. 1977: Záchranný výzkum na slovanském hradišti v Tismicích. Archeologické rozhledy 29, 259–268.*
- 2002: K vývoji slovanského osídlení v Klučově a v Pošembeři na Českobrodsku v 6.–9. století, *Archeologie ve středních Čechách* 6, 441–491.
- Kuna, M. 2007: Etnicita pravěkých společností. In: Kuna, M. (red.), Archeologie pravěkých Čech 1. Pravěký svět a jeho poznání, Praha, 125–127.*
- Kuna, M. – Profantová, N. a kol. 2005: Počátky raného středověku v Čechách: archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách. Praha.*
- Kurnatowska, Z. 1998: Forschungen zu frühmittelalterlichen Burgen in Grosspolen. In: Henning, J. – Ruttikay, A. T. (Hrsg.), Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa, Bonn, 31–36.*
- Labuda, G. 1949: Pierwsze państwo słowiańskie: państwo Samona. Poznań.*
- Lecziejewicz, L. 2002: Původ a klasifikace západních Slovanů. In: Wiczorek, A. – Hinz, H.-M. (red.), Střed Evropy okolo roku 1000: příručka a katalog k výstavě, Praha, 85–87.*
- Łosiński, W. 1972: Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII-X/XI w.). Wrocław.*
- 2008: Pomorze Zachodnie we wczesnym średniowieczu. Poznań.
- Lutovský, M. 2001: Mezi Bavorskem a Velkou Moravou: jižní Čechy v 9. století. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (red.), Velká Morava mezi Východem a Západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference - Uherské Hradiště, Staré Město 28.9.-1.10.1999, Brno, 267–274.*
- 2003: Hradiště v Zabuřanech ve světle výzkumu vnějšího valu, *Archeologie ve středních Čechách* 7, 553–571.
 - 2006a: Od palisády ke zdi. Raně středověká hradiště v Čechách ve světle archeologického bádání posledních dvou desetiletí, *Archaeologia historica* 31, 21–44.
 - 2006b: Počátky slovanského osídlení Čech. Několik úvah nad archeologií Pražské kotliny v 6. až 8. století, *Studia mediaevalia pragensia* 7, 69–81.
 - 2009: Doba hradištní bez hradišť? Úvaha nad strukturou, chronologií a terminologií raně středověkých fortifikací v Čechách. In: Dresler, P. – Měřínský, Z. (red.) *Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice: sborník příspěvků přednesených na pracovním setkání Archeologie doby hradištní ve dnech 24. – 26. 4. 2006*, 5-9, Brno.
- Lutovský, M. – Militký, J. 2000: Raně středověké nálezy z hradiště v Praze–Bučovicích ve sbírkách Národního muzea, *Archeologova Pragensia* 15, 101–107.*

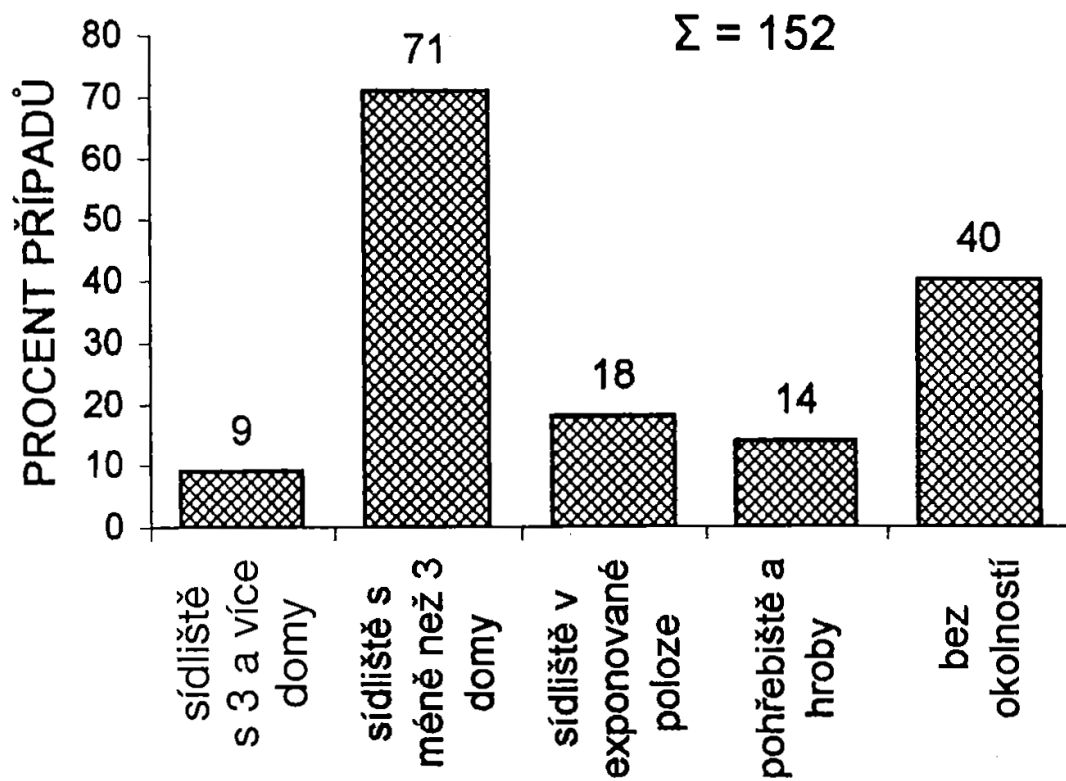
- Lutovský, M – Profantová, N. 1995: Sámova říše. Praha.*
- Machek, V. 1997: Etymologický slovník jazyka českého. Praha.*
- Metlička, M. 2008: Pravěká a raně středověká hradiště v západních Čechách (magisterská práce). Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK. Praha.*
- Měřínský, Z. 2002: České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu 1. Praha.*
- Moździoch, S. 1998: Archäologische Forschungen zu frühmittelalterlichen Burgen in Schlesien. In: Henning, J. – Ruttkay, A. T. (Hrsg.), Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa, Bonn, 275–291.*
- Nechvátal, B. 2007: Slovanské hradiště v Branišovicích, Archeologické výzkumy v jižních Čechách, 385–399.*
- Píč, J. L. 1909: Starožitnosti země české III. Čechy za doby knížecí. Praha.*
- Poláček, L. 2002: Mikulčice. In: Wiczorek, A. – Hinz, H.-M. (red.), Střed Evropy okolo roku 1000: příručka a katalog k výstavě, Praha, 112–113.*
- Poleski, J. 2004: Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca. Kraków.*
- 2008: Zagadka wielkich grodów Wiślan i Łędzian, *Alma Mater* 99, 78–84.
- Popowska-Taborska, H. 1991: Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka. Wrocław.*
- Pouлік, J. 1988: K otázce vzniku předvelkomoravských hradišť, Slovenská archeológia 36, 189–216.*
- Profantová, N. 1996: Slovanské osídlení hradiště Bohnice–Zámka a jeho zázemí: na základě výzkumů N. Maška, Archeologica Pragensia 12, 65–140.*
- 1998: Doubravčice: zu den Anfängen der frühmittelalterlichen Burgwallanlage aufgrund der Ausgrabungen von J. Kudrnáč, *Památky archeologické* 89, 303–364.
- 1999: Zum gegenwärtigen Erkenntnisstand der frühmittelalterlichen Besiedlung des Burgwalls Šárka (Gemeinde Dolní Liboc, Prag 6), *Památky archeologické* 90, 65–106, 217–224.
- Profantová, N. – Stolz, D. 2006: Kovové nálezy z hradiště v Tismicích a pokus o interpretaci hradiště v raném středověku, Archeologie ve středních Čechách 10, 793–838.*
- Procházka, R. 1990: Charakteristika opevňovacích konstrukcí předvelkomoravských a velkomoravských hradišť na Moravě. In: Nekuda, V. (red.), Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka, Brno, 288–306.*
- 2009: Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku. Brno.

- Ruttkay, A. 1985: Štruktúra osídlenia a dejiny územia Slovenska vo včasnóm stredoveku, Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied 21, 5-25.*
- 2002: Vývoj štátnych struktur u západných Slovanov (na území dnešného Slovenska). In: Wieczorek, A. – Hinz, H.-M. (red.), *Střed Evropy okolo roku 1000: příručka a katalog k výstavě, Praha, 116–118.*
- Ruttkay, A. – Ruttkay, M. – Šalkovský, P. 2002: Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra.*
- Sláma, J. 1977: Poznámky k problému historického významu některých raně středověkých hradišť ve středních Čechách, Archeologické rozhledy 29, 60–79.*
- 1986: *Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. Praha.*
 - 1988: *Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu. Praha.*
 - 1992: *Příspěvek k dějinám nejstarších slovanských hradišť na českém území, Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie VIII, 171–177.*
 - 2001: *K problému historické interpretace archeologického výzkumu staroslovanských hradišť v Čechách, Archeologie ve středních Čechách 5, 533–546.*
 - 2002: *Hradiště, hrady a hradská města v Čechách. In: Wieczorek, A. – Hinz, H.-M. (red.), Střed Evropy okolo roku 1000: příručka a katalog k výstavě, Praha, 101–102.*
 - 2003: *Ještě jednou o Canburgu, Archeologické rozhledy 55, 388–393.*
 - 2006: *Civitas Wiztrachi ducis, Studia mediaevalia pragensia 6, 33–45.*
- Smrž, Z. 1991: Výšinné lokality mladší doby kamenné až raného středověku v severozápadních Čechách. Pokus o sídelně historické zhodnocení, Archeologické rozhledy 43, 63-89, 177–178.*
- Staňa, Č. 1998: Přerov – eine Burg des Boleslav Chrobry in Mähren. In: Henning, J. – Ruttkay, A. T. (eds.), *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa, Bonn, 49–69.**
- Szymański, W. 1967: Szeligi pod Płockiem na początku wczesnego średniowiecza. Zespół osadniczy z VI-VII w. Wrocław.*
- 1987: *Próba weryfikacji datowania zespolu osadniczego ze starszych faz wczesnego średniowiecza w Szeligach, woj. płockie, Archeologia Polski 32, 359–376.*
 - 2000: *Trudne problemy w poznawaniu starszych faz wczesnego średniowiecza na zemiach polskich. In: Kubusiewicz, M. – Kurnatowski, S. (red.), Archeologia i prahistoria polska w ostatnim półwieczu, Poznań, 353–379.*

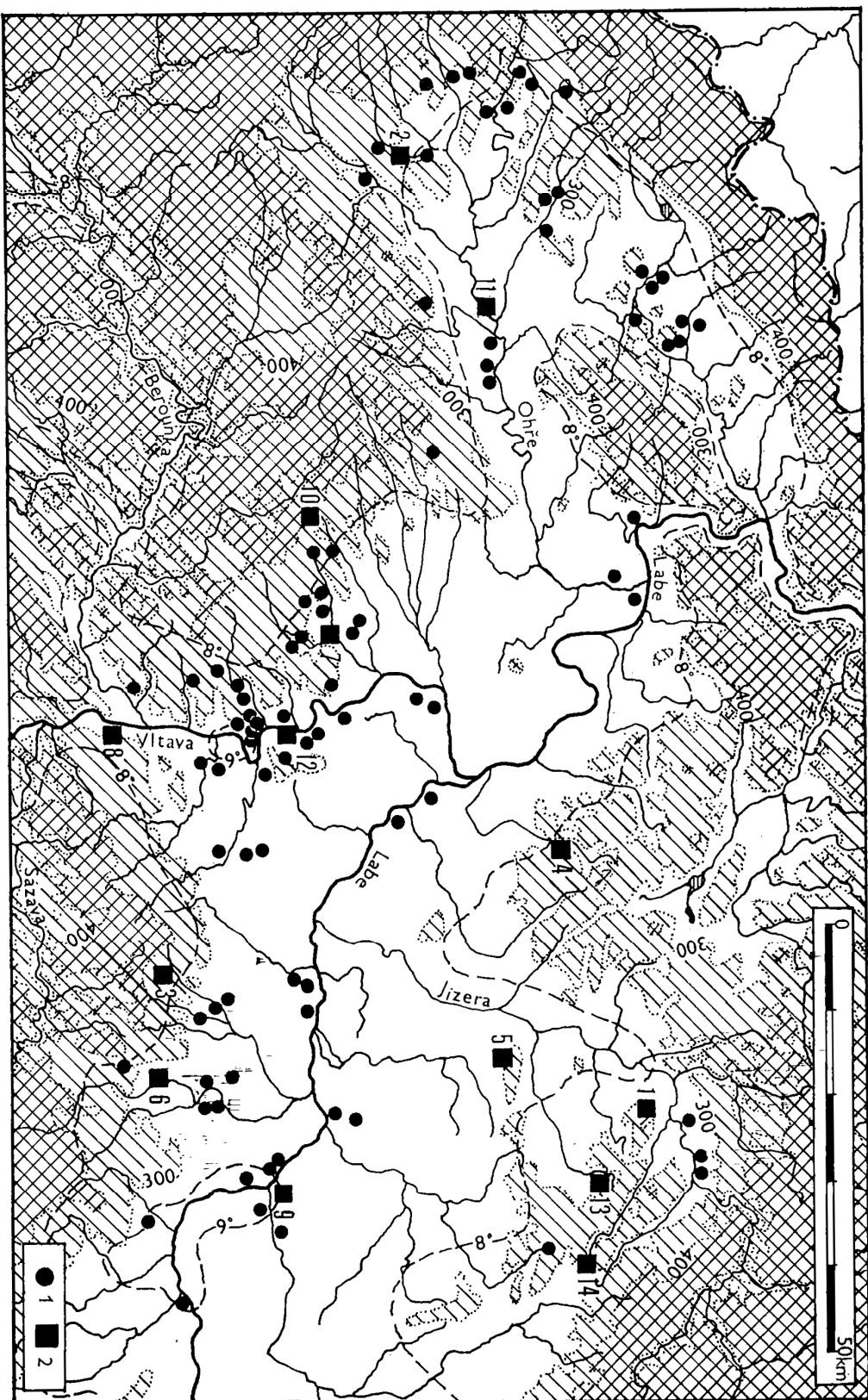
- Šalkovský, P. 2002:* Hradiska na Pohroní. In: Ruttkay, A. – Ruttkay, M. – Šalkovský, P. (red.), Slovensko vo včasnóm stredoveku, Nitra, 123-135.
- Šolle, M. 1984:* Staroslovanské hradisko, charakteristika, funkce, vývoj a význam. Praha.
- *1998:* Hradsko na Kokořínsku – Canburg franckých análů. Praha.
- Štefan, I. 2004:* Několik poznámek ke stati Petra Čecha v nové knize o Žatci, Archeologické rozhledy 56, 856–860.
- Štefanovičová, T. 2002:* Devín a Bratislava: dva významné body včasného stredoveku na strednom Dunaji. In: Wiczorek, A. – Hinz, H.-M. (red.), Střed Evropy okolo roku 1000: příručka a katalog k výstavě, Praha, 114–115.
- Štěpánek, M. 1965:* Opevněná sídliště 8. – 12. století ve střední Evropě. Praha.
- Tomková, K. 1998:* Quellen zur Erkenntnis der frühmittelalterlichen Besiedlung in Katastern Tismice und Mrzky, Památky archeologické 89, 267–302.
- *2001:* Ke studiu opevnění v raně středověkých Čechách, Archeologie ve středních Čechách 5, 547–560.
- Třeštík, D. 1988:* České kmeny: historie a současnost jedné koncepce, Studia mediaevalia pragensia 1, 129–143.
- Turek, R. 1961:* Naše kroniky a archeologie, Památky archeologické 52, 550–562.
- Turek, R. 1963:* Čechy na úsvitě dějin. Praha.
- Váňa, Z. 1973:* Přemyslovský Libušín. Historie a pověst ve světle archeologického výzkumu. Praha.
- Vogt, K. 1938:* Die Burg in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts. Liberec – Lipsko.
- Wachowski, K. 1989:* Problematyka blatnicka – próba systematyki pojęć, Przegląd archeologiczny 36, 209–220.
- Wojenka, M. 2008:* Duże i małe, czyli kilka uwag o grodziskach plemiennych, Alma mater 99, 276–282.
- Zeman, J. 1976:* Nejstarší slovanské osídlení Čech, Památky archeologické 67, 115–235.

17 Seznam příloh

- Obr. 1. Zastoupení kategorií časně slovanských nalezišť.
- Obr. 2. Exponované polohy a jejich rozložení v rámci časně slovanské ekumeny Čech.
- Obr. 3. Geografické, topografické a nálezové poměry na nalezištích.
- Obr. 4. Osídlení Pošembeří ve starší době hradištní.
- Obr. 5. Klučov. Keramika z polozemnice podél vnitřní strany opevnění v sondě 15.
- Obr. 6. Morava v předvelkomoravské době.
- Obr. 7. České Slezsko a jeho osídlení Slovany do poloviny 13. století.
- Obr. 8. Raně středověká hradiště v Dolní Lužici.
- Obr. 9. Očekávané datování vybraných raně středověkých hradišť v Dolní Lužici.
- Obr. 10. Dendrochronologické datování hradišť na obr. 9.
- Obr. 11. Hradiště na východ od Visly.
- Obr. 12. Malopolská hradiště 8. až 10. století.
- Obr. 13. Chronologické rozdělení velkopolských hradišť.

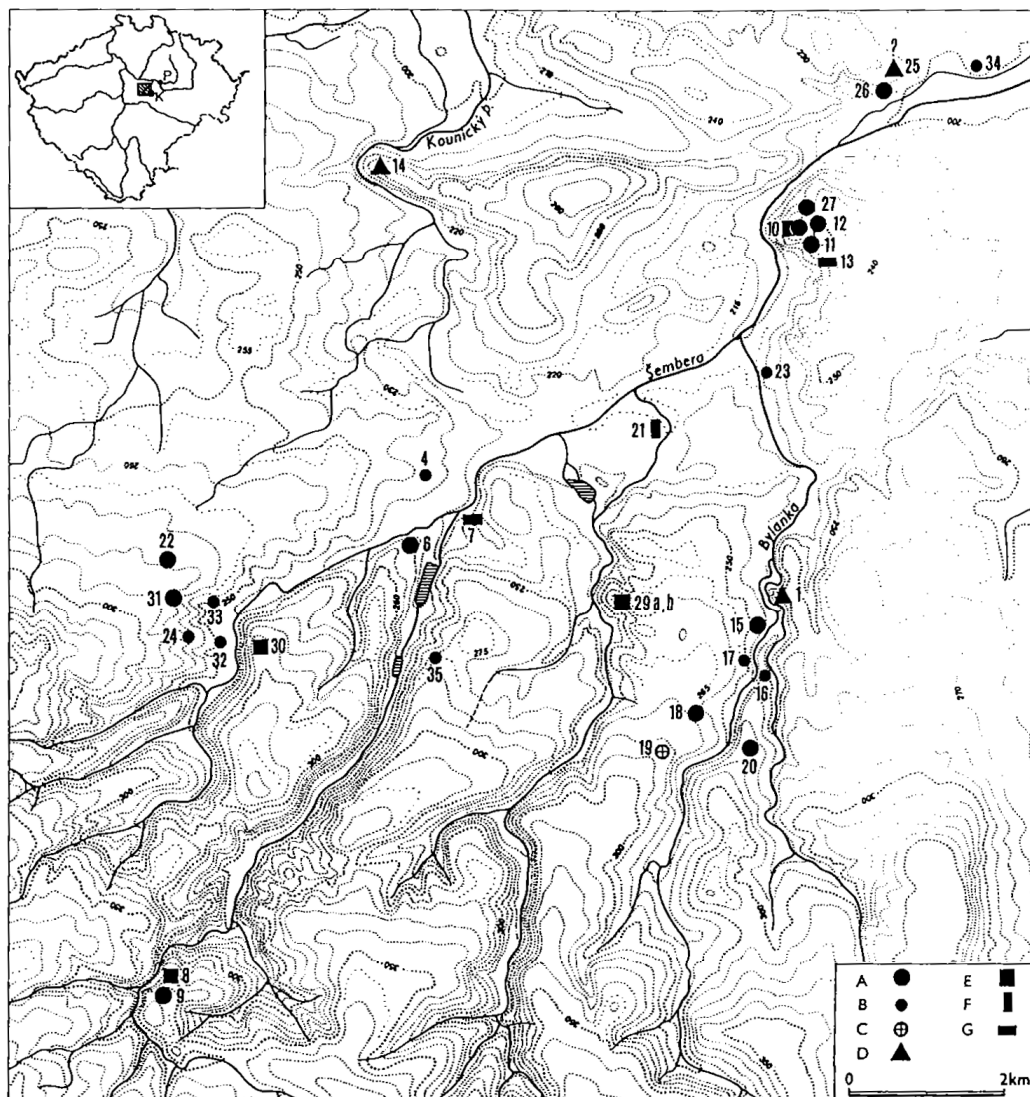
Obr. 1. Zastoupení kategorií časně slovanských nalezišť. Podle M. Kuny a N. Profantové 2005.

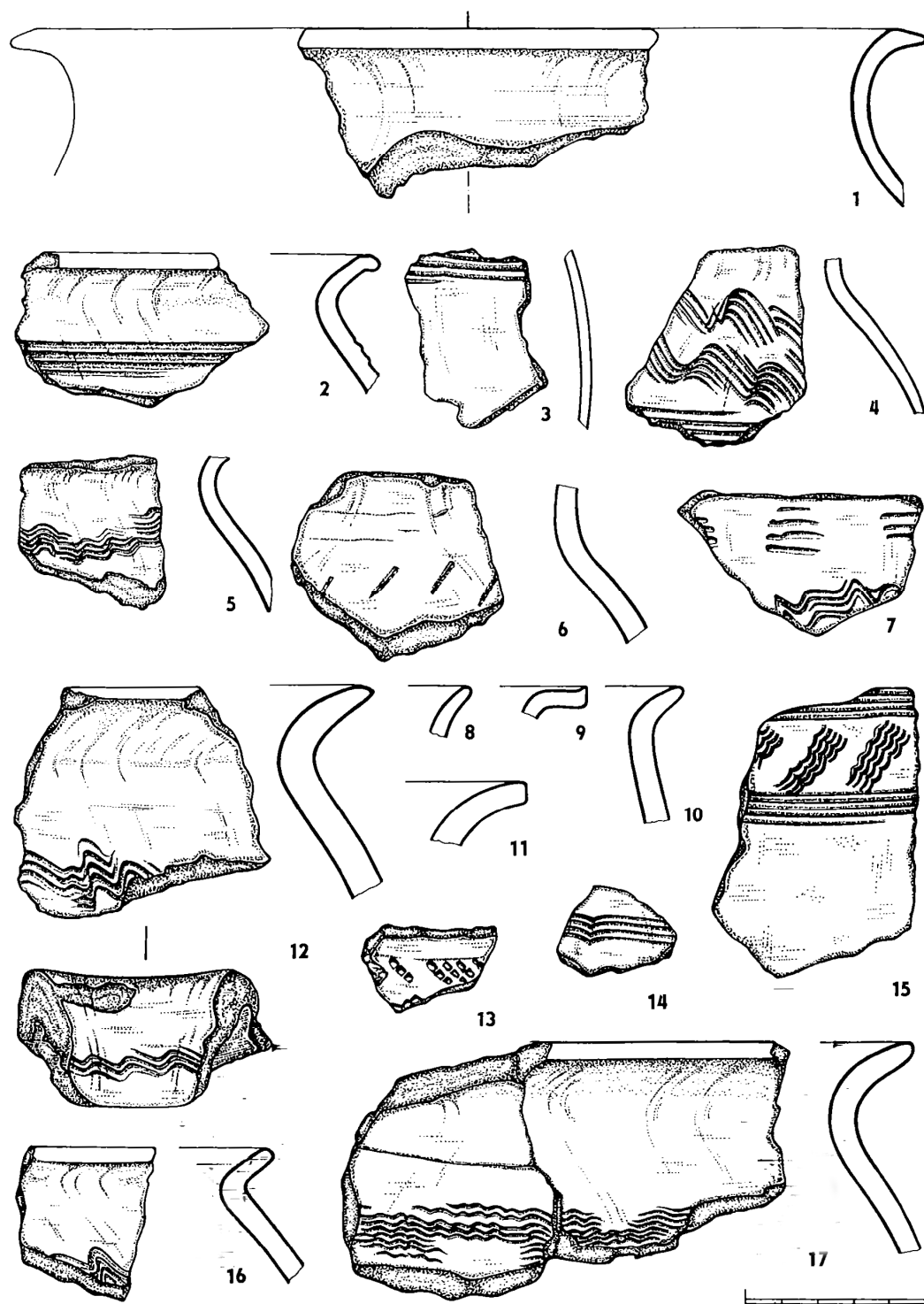
Obr. 2. Exponované polohy a jejich rozložení v rámci ústí slovanské stepy Čech. 1 - ostatní naleziště; 2 - exponované polohy (úsl. J. Bubeník 1988). Podle J. Bubeníka 1988.

Nálezště	Rámcová doba a osídlení opevnění		Terénní typ polohy a opevnění						Rozsah opevnění v ha	Umístění v krajině				Nálezy			
	st. – stf. hradištní	stf. – pozd. hradištní	ostrožna	opevněný kopec	terénní blok	složitá soustava	bl. hradiště	výškové		polohové	ostrov v nivě	způsob nabytí	vztah k opevnění	vně opevněné plochy	uvnitř opevněné plochy	vztah k opevnění	
1. Dneboh	*	x		x		x		cca 15	406	100–150	x	x	x	x	x		
2. Dolánky	x	x						cca 7	352	20–90	x		x	x			
3. Doubravčice	x	x						slov. 1,33	339	50–52	x	x	x	x			
4. Hradsko	x	x			x			9,32	335	100	x		x	x			
5. Chloumek	x	x			x			6,2	356	85–90	x		x	x			
6. Kouřim	x	x			x			44,2	298	32–60	x		x	x			
7. Kováry	x	x			x			22	280	50	x		N	x			
8. Lhota	x	x						cca 27	390	150–200	x	x		x			
9. Libice	x	x						cca 20	192	2–3		x		x			
10. Libušín	x	x						12,3	409	61	x		x	x			
11. Postoloprty	x	x						6,75	181	2–7		x		x			
12. Praha 8	x	x						cca 6	265	60	x		x	x			
13. Vesec	x	x						1,4	322	30–40	x		x	x			
14. Zámostí	x	x						N	390–457	cca 167	x		x	x			

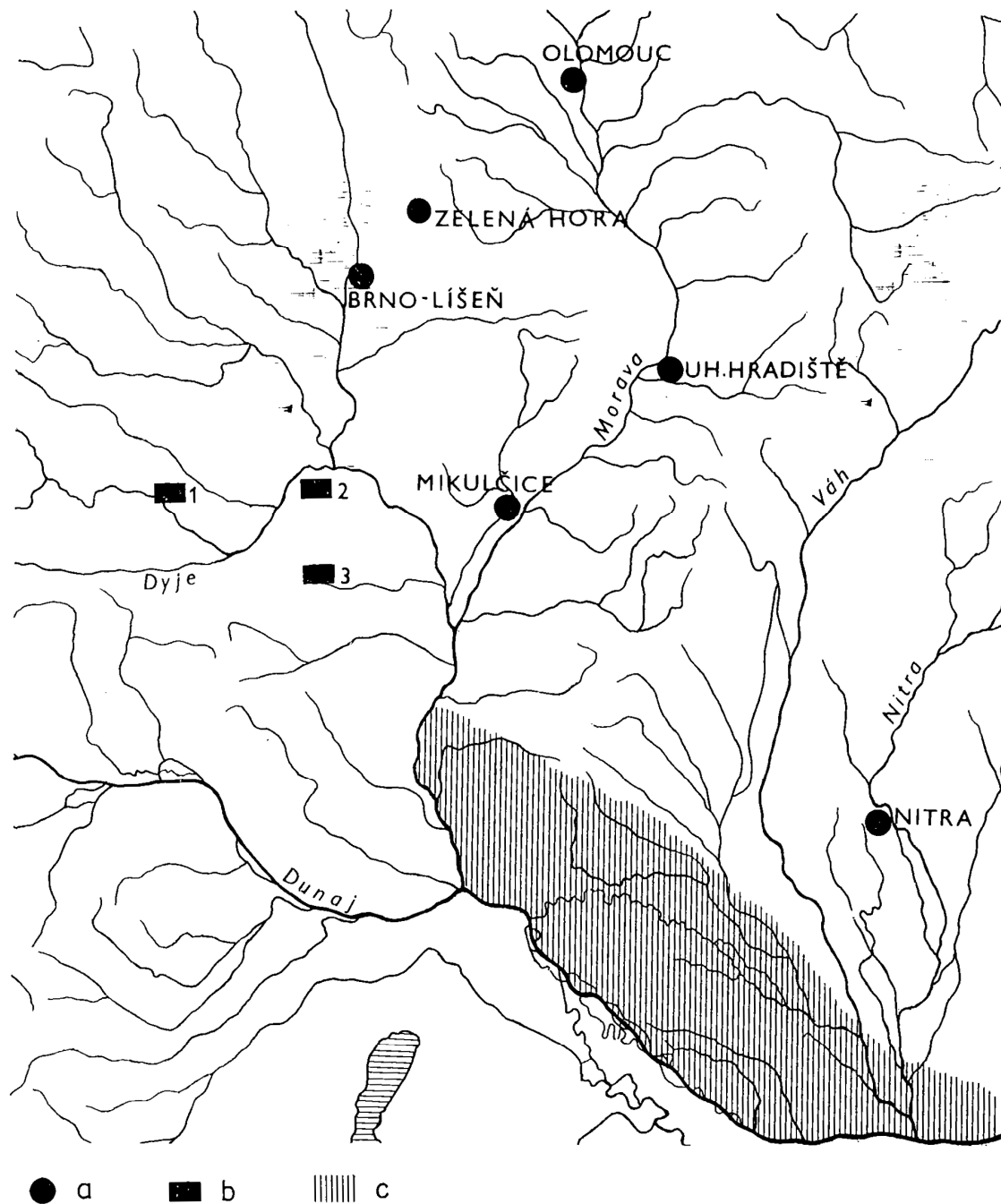
Obr. 3. Geografické, topografické a nálezové poměry na nálezštěch. H - mohyly, N - neuvedeno, ? - údaj nejistý. Podle J. Buběnka 1988.

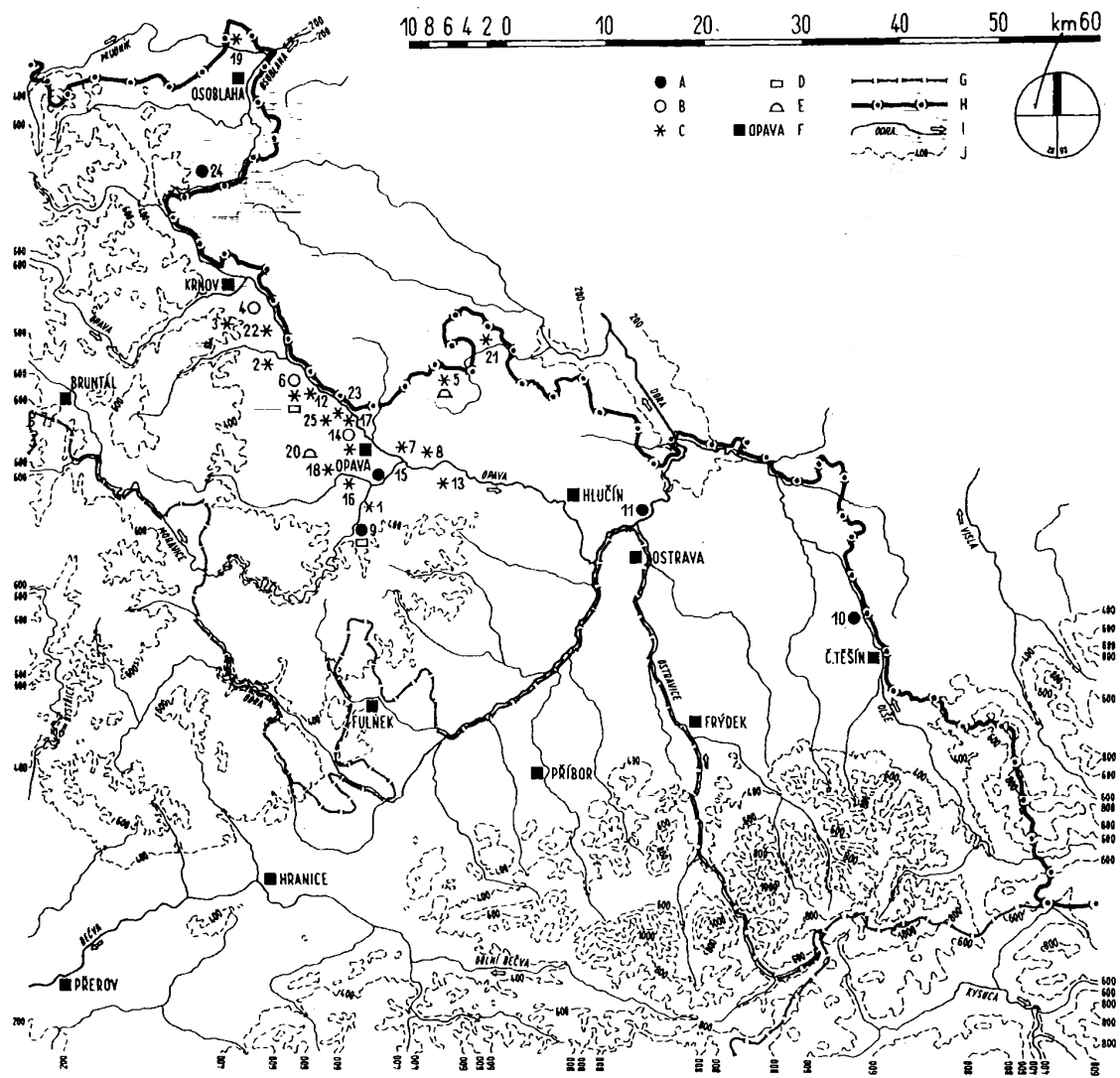
Obr. 4. Osídlení Pošemberčí ve starší době hradištní. A - sídliště, B - ojedinělý nález patrně sídlištního charakteru, C - nález mince, D - výšinné sídliště, E - hradiště, F - plochý žárový hrob (číslování podle soupisu u Bubeníka 2001).
Podle J. Bubeníka 2001.

Obr. 5. Klučov. Keramika z polozemnice podél vnitřní strany opevnění v sondě 15. Podle J. Bubeníka 1998b.

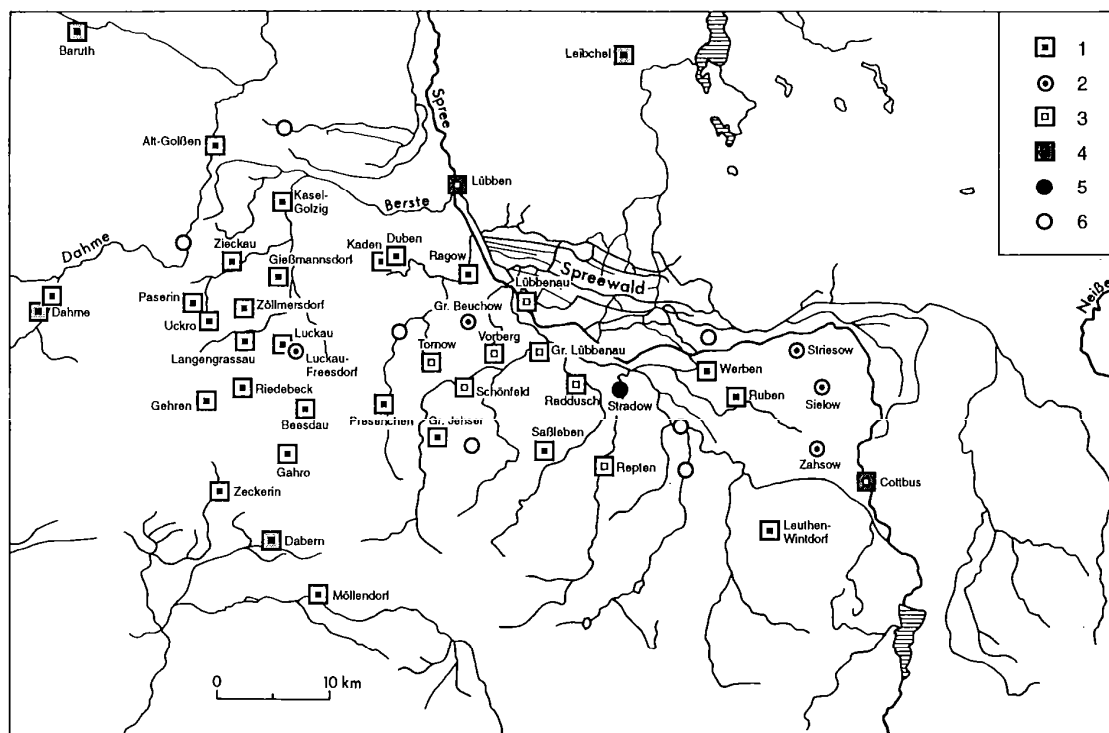
Obr. 6. Morava v předvelkomoravské době. A - předvelkomoravská hradíště. B - kostrové hroby s litými bronzami. C - oblast kostrových pohřbišť s litými bronzami. Podle J. Poulika 1988.

Obr. 7. České Slezsko a jeho osídlení Slovany do poloviny 13. století.

A - hradisko zjištěné, B - hradisko předpokládané, C - otevřená osada, D - pohřebiště ploché kostrové, E - mohylníky, F - orientační bod, G - historická hranice Moravy a Slezska, H - státní hranice, I - vodní tok, J - vrstevnice o 200m.

1 - Branka, 2 - Brumovice, 3 - Býkov, 4 - Cvilín. 5 - Hněvošice, 6 - Holasovice, 7 - Hoštice Malé, 8 - Hoštice Velké, 9 - Hradec nad Moravicí, 10 - Chotěbuz-Podbora, 11 - Koblou-Landek, 12 - Neplachovice, 13 - Nové Sedlice, 14 - Opava-Jaktař, 15 - Opava-Kylešovice, 16 - Otice, 17 - Palhanec, 18 - Slavkov, 19 - Slezské Pavlovice, 20 - Stěbořice, 21 - Sudice, 22 - Úvalno, 23 - Vávrovce, 24 - Váno, 25 - Vlastovičky-Jarkovice. Podle P. Kouřila 1994.

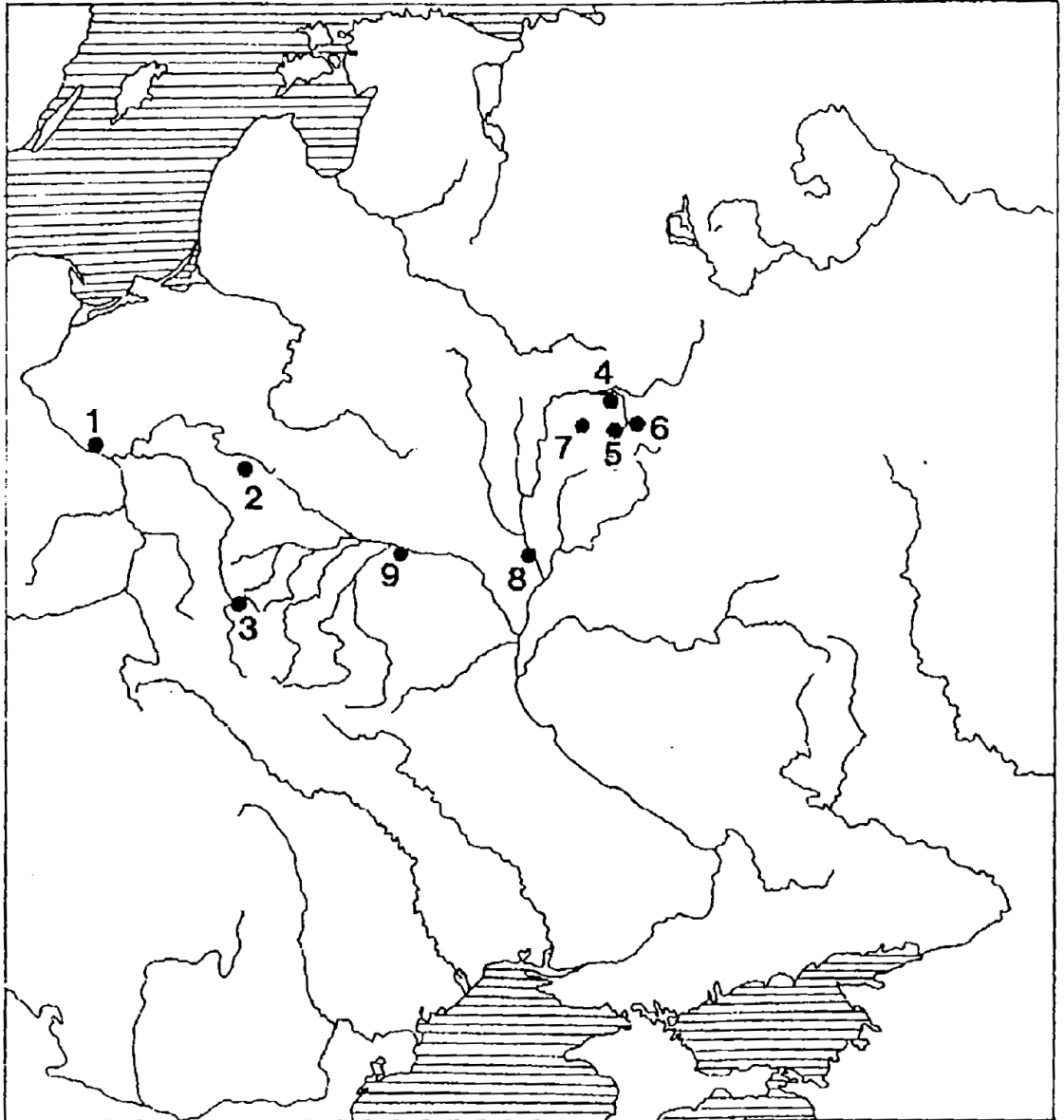
Obr. 8. Raně středověká hradiště v Dolní Lužici. 1 - archeologický, dendrochronologický, paleobotanický výzkum; 2 - pouze archeologický výzkum; 3 - archeologický a zčásti dendrochronologický výzkum; 4 - vrcholně středověký objekt; 5 - nezkoumáno; 6 - neznámá přesná poloha a charakter osídlení. Podle J. Henninga 1998.

	600-650	650-700	700-750	750-800	800-850	850-900	900-950	950-1000
Gahro								
Gießmannsdorf								
Kasel-Golzig								
Langengrassau								
Repten								
Riedebeck								
Saßleben								
Schönfeld								
Tornow								
Uckro								
Ragow								
Duben								
Leuthen-Wintdf								
Möllendorf								

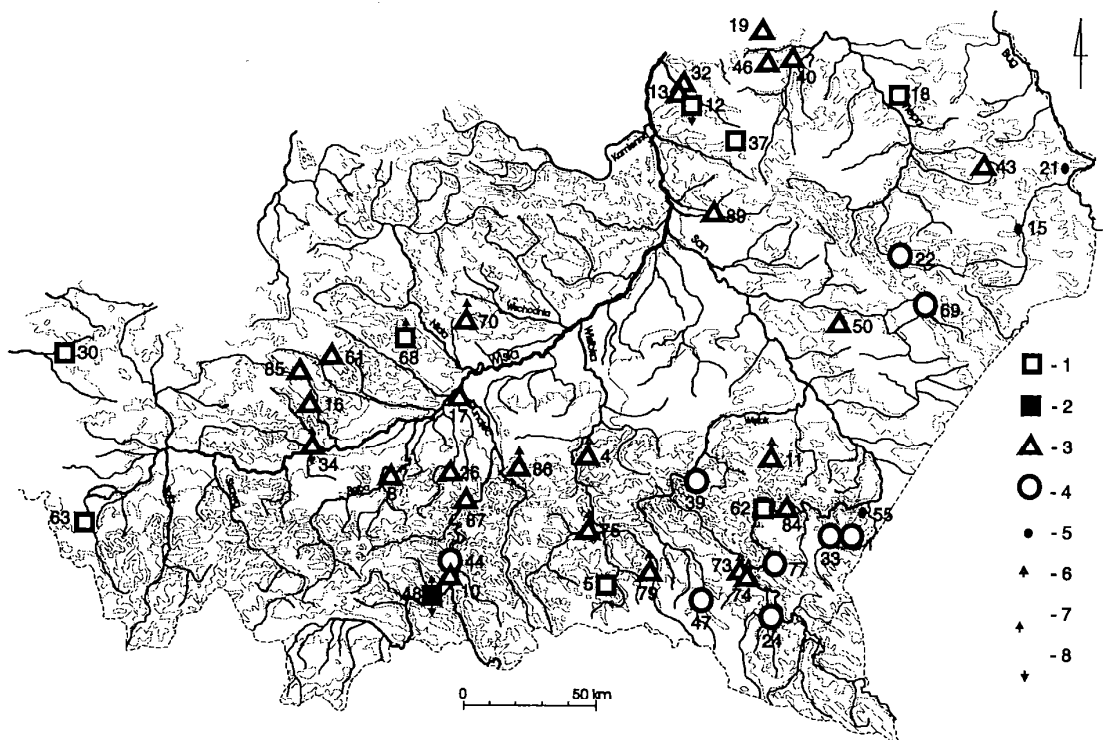
Obr. 9. Očekávané datování vybraných raně středověkých hradišť v Dolní Lužici. Podle J. Henninga 1998.

	600-650	650-700	700-750	750-800	800-850	850-900	900-950	950-1000
Gahro								
Gießmannsdorf								
Kasel-Golzig								
Langengrassau								
Repten								
Riedebeck								
Saßleben								
Schönfeld								
Tornow								
Uckro								
Ragow								
Duben								
Leuthen-Wintdf								
Möllendorf								

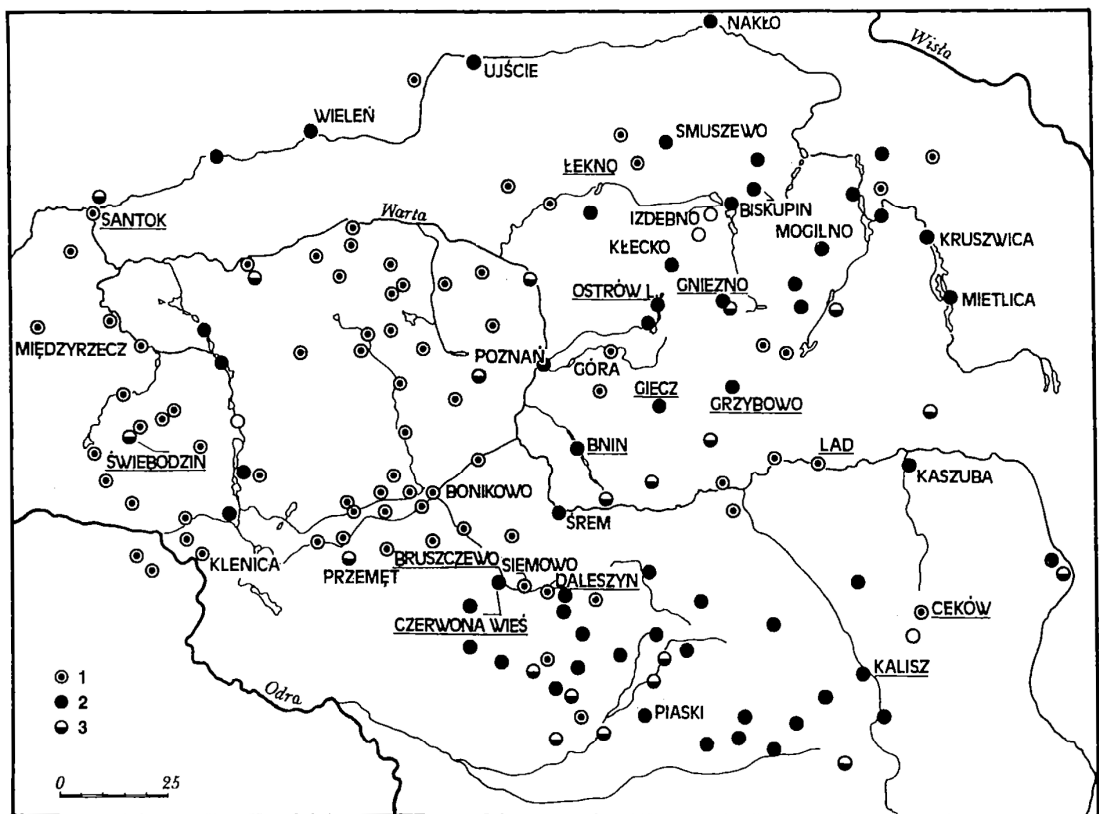
Obr. 10. Dendrochronologické datování hradišť na obr. 9. Podle J. Henninga 1998.

Obr. 11. Hradiště na východ od Visly. 1 - Szeligi; 2 - Hački; 3 - Zimno; 4 - Demidovka; 5 - Tušemla; 6 - Sloboda Gluszina; 7 - Nikodymovo; 8 - Koločin; 9 - Chotomel. *Podle M. Dulnicze 2000.*

Obr. 12. Malopolská hradistě 8. až 10. stol. 1 - hradistě 8. až 9. stol.; 2 - hradistě 8. až 10. stol.; 3 - hradistě 9. až 10. stol.; 4 - hradistě 10. až 11. nebo 10. až 12. stol.; 5 - hradistě 11. až 13. stol., jejichž počátky sahají do 10. stol.; 6 - nálezy 11. stol. v okolí kmenových hradistě; 7 - kmenová hradistě přezívající ještě v 11. stol.; 8 - nálezy 8. stol. z okolí hradistě. Podle J. Poleski 1998.

Obr. 13. Chronologické rozdělení velkopolských hradišť. 1 - kmenová hradiště; 2 - hradiště vzniklá od 10. do pol. 11. stol.; 3 - hradiště vzniklá od 2. pol. 11. do 12. stol. Podtržené lokality jsou datované dendrochronologií. Podle Z. Kurnatowské 1998.